

XVIII

a m ž i a u s
studijos

4

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Visuomenė. Kasdienybės istorija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

4

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Visuomenė. Kasdienybės istorija

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2018

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-18-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2018

© Straipsnių autoriai, 2018

© Lietuvos istorijos institutas, 2018

ISBN 978-609-8183-45-0

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 12

KASDIENYBĖS ISTORIJS

VIENUOLIJŲ GYVENIMAS

Andrea Mariani

- Świat rzeczy jezuitów w nieświeżu i w słucku. Między wymogami życia zakonnego a tożsamością szlachecką ... 20
Daiktiskasis Nesvyžiaus ir Slucko jėzuitų pasaulis. Tarp dvasininko luomo reikalavimų ir bajoriškosios tapatybės. *Santrauka* ... 57

Martynas Jakulis

- Nobiles pauperes*: Vilniaus misionierių špitolės globotiniai XVIII a. ... 58
Nobiles pauperes: The Clientele of the Congregation of Mission Hospital in Eighteenth-Century Vilnius. *Summary* ... 72

Asta Vaškeliėnė

- Etiketas ir buitinis reformuotoje XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pijorų edukacijoje: lyginamasis tyrimas ... 73
Etiquette and Household Routine in the Education of Piarists in the Second Half of the 18th Century in the Grand Duchy of Lithuania: Comparative Study. *Summary* ... 96

BAJORIŠKOJI ERDVĖ

Adam Stankevič

- Merkinės seniūno Mato Ogińskiego kasdienybė: ūkinių ir teisminių reikalų verpetuose ... 98
Daily Routine of Elder of Merkinė Mateusz Ogiński: in the Vortexes of Economic and Legal Matters. *Summary* ... 115

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

- Veiklios moters kasdienybė: epizodas iš Izabelės Liudvikos Borch-Pliaterienės (1752–1813) gyvenimo ... 116
Daily Life of an Active Woman: Episode from the Life of Izabela Ludwika Borch Platerowa (1752–1813). *Summary* ... 143

Daiva Milinkevičiūtė

Tarp dviejų kolonų: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniaus masonų kasdienybė simbolikoje ... 144

Between Two Pillars: Daily Life in the Symbolism of the Late Eighteenth Century Masons of Vilnius. *Summary* ... 163

Marius Daraškevičius

„Magiškasis kambarys“: gyvybinga ir prisitaikanti vaistinėls tradicija

Lietuvos bajorų namuose ... 164

‘The Magical Room’: Lively and Adaptive Tradition of a Still Room in Manor Houses of the Lithuanian Nobles. *Summary* ... 195

KARIO KASDIENYBĖ

Valdas Rakutis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdieninio gyvenimo standartai 1764–1788 m. ... 198

Standards of Ordinary Life in the Armed Forces of the Grand Duchy of Lithuania in 1764–1788. *Summary* ... 217

Eduardas Brusokas

1794 m. sukilėlių viešieji renginiai Vilniuje ... 218

Public Events Held by the Rebels of 1794. *Summary* ... 228

Lina Balaišytė

Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame XVIII a. Vilniaus gyvenime: taikaus sugyvenimo regimybė ... 229

Russian Officers in Everyday and Festive Life in Eighteenth Century in Vilnius: the Semblance of Peaceful Coexistence. *Summary* ... 242

SOCIALINIAI RYŠIAI

Gintautas Sliesoriūnas

Lietuvos respublikonų suvažiavimai Vilniuje 1701 m.: bandymai įtvirtinti antisapieginio judėjimo iškovotą valdžią ... 246

1701 Lithuanian Republican Conventions in Vilnius: Attempts to Consolidate Power Won by the Anti-Sapegian Movement. *Summary* ... 268

Anna Lepalczyk

Situacija społeczna kowieńskich ewangelików augsburskich w świetle tumultu z 1765 roku ... 269

Kauno evangelikų liuteronų visuomeninė padėtis 1765 m. sąmyšio šviesoje. *Santrauka* ... 283

Piotr Pilarczyk

Modernizacja wymiaru sprawiedliwości. Reformy Sądu Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego (1765–1791) ... 284
Nuosprendžių modernizacija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijos teismo reformos 1765–1791 m. *Santrauka* ... 298

Domininkas Burba

Tiltai ir keltai kaip XVIII amžiaus Vilniaus pavieto bajorų teisinių ginčų objektai ir nusikaltimų erdvės ... 299
Bridges and Ferries as Objects of Dispute and Crime Locations among Eighteenth Century Nobles of Vilnius District. *Summary* ... 317

Александр Довнар / Aleksandras Dounaras

Реформа управления города Высокое (Брестское воеводство) 1794 года ... 319
Lietuvos Aukštojo Bresto vaivadijoje valdymo reforma 1794 m. *Santrauka* ... 364

ANOTACIJOS

Domininkas Burba. *Smurtiniai bajorų nusikaltimai ir bausmės XVIII amžiaus Vilniaus paviete*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016. – 384 p. ISBN 978-609-471-085-8 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 366

Wojciech Szafranski. *Józef Weysenhoff – polityk, prawnik, legislator czasów Oświecenia*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2017. – 573 p. ISBN 978-83-232-3203-2 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 368

Dariusz Rolnik. *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice: Wydawnictwo uniwersytetu Śląskiego, 2018. – 238 p. ISBN 978-83-226-3124-9 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 371

Ilustracijų sąrašas ... 372

Asmenvardžių rodyklė ... 375

Vietovardžių rodyklė ... 387

VEIKLIOS MOTERS KASDIENYBĖ: EPIZODAS IŠ IZABELĖS LIUDVIKOS BORCH-PLIATERIENĖS (1752–1813) GYVENIMO

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Vokiečių istorikės Dorothee Wierling pasiūlyta tyrimų prieiga kasdienybės istorijos objektu iškeli lyties aspektą istoriografijoje laikoma vienu iš kelių, padedančių atskleisti, kokiais būdais ankstyvųjų Naujųjų laikų epochoje reiškesi vyrų dominavimas. Tačiau Naujųjų laikų epochos elito moters kasdienybės vaizdiny, išryškėjantis pasitelkus „tirštojo“ aprašymo metodą, iš dalies verifikuoja stereotipinius vertinimus ir leidžia giliau pažinti lyčių santykius Apšvietos epochoje. Remiantis naujais empiriniais šaltiniais straipsnyje analizuojama Abiejų Tautų Respublikos didikės Izabelės Liudvikos Borch-Pliaterienės (*Izabela Ludwika z Borchów Platerowa, 1752–1813*) kasdienybė, dėmesį sutelkiant į keletą aktyvios XVIII a. antrosios pusės elito moters kasdienio gyvenimo elementų: laiko organizavimą ir kasdienę rutiną; maistą ir mitybos režimą; savijautą (ligas ir jų gydymo būdus), santykius su šeimos nariais (sutuoktiniu, vaikais ir tėvais) bei artimą aplinka. Straipsnyje išryškinamas analizuojamo laikotarpio grafienės I. L. Pliaterienės komunikacinis tinklas, apėmęs ne tik šeimos narius ar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Livonijos seniūnijos dvasinį ir politinį elitą, bet ir Varšuvoje kūrusius menininkus, iš kurių artimiausiai bičiuliautasi su italų kilmės Stanislovo Augusto dvaro dailininku ir poetu Antoni Albertrandi (Albertrandy, apie 1733–1795) ir jo šeima.

Reikšminiai žodžiai: Izabelė Liudvika Borch-Pliaterienė (1752–1813), kasdienybė, šeima, moterų istorija.

Įvadas

Šiuolaikinėje istoriografijoje į atskirą tyrimų kryptį išsikristalizavusi kasdienybės istorija praeitį siekia pažinti per jos subjektą – žmogų, žmonių grupes, visuomenes. Kasdienybės tyrimų objektas apibrėžiamas labai plačiai. Tai ir mus supančio pasaulio, suvokiamo kaip natūrali aplinka ir susidedančio iš gerai pažįstamų situacijų, tyrimai¹, ir privačios bei viešosios sferų dichotomija², ir tikrovė, sutelkta aplink

1 Alf Lüdtkke, What Is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?, in: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, edited by Alf Lüdtkke, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995, p. 20; Jolita Sarcevičienė, Būti Sapiega: socialinės tapatybės prezentacijos kasdienybėje, in: *Iš Panevėžio praeities: dvarų kultūros atodangos*, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2016, p. 33.

2 Richard van Dülmen, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit. Erster Band. Das Haus und seine Menschen 16.–18. Jahrhundert*, München: C. H. Beck, 1990.

mano kūno „čia“ bei mano dabarties „dabar“³, ir visa apimanti etnografinė erdvė, kurioje atsidūrę objektai ir santykiai keičia prasmes vienas prarasdami, kitas įgydami⁴. Kasdienybės istorija taip pat neatsiejama ir nuo materialinės gyvenamosios aplinkos, laikomos vienu svarbiausių kasdienybės istorijos aspektų, pažinimo⁵. Kasdienybės bruožais taip pat įvardijami pasikartojimas, „pilkumas“, monotonija, tai, kas yra „natūralaus“, nereflektuojamo veiksmo sfera⁶.

Kasdienybės istoriją kaip vieną iš mikroistorijos formų pristatantis vokiečių istorikas Alfas Lüdke pažymi, kad šioje tyrimų prieigoje dėmesys sutelkiamas ne į didžius didžiųjų asmenybių, Bažnyčios ir valstybės vadovų darbus ar jų gyvenimą, bet į „kasdienį paprastą žmogų“, jo gyvenamąją aplinką, valgymo įpročius, santykius su aplinkiniais (konfliktus ir bendradarbiavimą), jausmus ir ateities lūkesčius⁷. Taigi kasdienybės istorijos objektas yra labai platus – tai ir gyvenimo bei darbo sąlygų, vartojimo (apranga, būsto apstatymas, mityba) tyrimai, ir šeimos, moterų ir vaikų padėties analizė bei laisvalaikio, papročių, vertybių, pasaulėžiūros pažinimas⁸.

Vokiečių istorikė Dorothee Wierling, apmąstydamą kasdienybės istorijos ir lyčių studijų sąsajas, yra pažymėjusi, kad šios dvi sritys gali pasimokyti viena iš kitos ir viena kitą praturtinti, nes istoriografijos keliamos teorinės problemos gali būti sprendžiamos tik empirinių tyrimų keliu. Anot mokslininkės, kasdienybės istorija (vok. *Alltagsgeschichte*) veikia deskriptyviai, siekdama išvengti teorinių konstrukcijų pavojaus. Tuo tarpu lyčių istorija kelia tikslą per vyrų ir moterų santykių prizmę permąstyti ilgus šimtmečius trukusį vyrų dominavimą. Šios abi tyrimų kryptys, D. Wierling giliu įsitikinimu, galėtų vaisingai bendradarbiauti, jei bandytų lyčių santykius analizuoti istorinės kasdienybės kontekste, naudojamos „tirštojo aprašymo“ (ang. *thick descriptive*) techniką, nukreiptą į interpretavimą, paaiškinimą ir analizę. Tokiu būdu „lytis taptų teisėtu kasdienybės tyrimų objektu“, padedančiu atskleisti, kokiais būdais reiškesi vyrų dominavimas. Ši tyrimų prieiga padėtų nustatyti ir išryškinti istorinius priežastinius veiksnius, nulėmusius tradicinius vyrų ir moterų santykius. Būtent tai ir yra pagrindinis tikslas, moterų istorijos tyrinėtojų keliamas lyčių tyrimams⁹.

3 Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Socialinis tikrovės konstravimas: žinojimo sociologijos traktatas*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 36.

4 Auksuolė Čepaitienė, Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė, in: *Lietuvos etnologija*, 2006, 5 (14), p. 13.

5 Aivaras Ragauskas, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių kasdienio gyvenimo tyrimai šiuolaikinėje istoriografijoje, in: *Lituanistika*, 1997, Nr. 3 (31), p. 121–123.

6 Jolita Sarcevičienė, Būti Sapiega: socialinės tapatybės prezentacijos kasdienybėje, p. 33.

7 Alf Lüdtkė, *op. cit.*, p. 3–4.

8 Jolita Sarcevičienė, Būti Sapiega: socialinės tapatybės prezentacijos kasdienybėje, p. 33–34.

9 Dorothee Wierling, The History of Everyday Life and Gender Relations on Historical and Historiographical Relationships, in: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, edited by Alf Ludtke, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995, p. 156–157.

D. Wierling išplėtoja prieigą, kasdienybės tyrimų objektu iškelianti lyties aspektą, sėkmingai taikoma šiuolaikinėje istoriografijoje, gvildenančioje XX a. visuomenės procesus. Tuo tarpu darbuose, skirtuose XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikos visuomenei, ir toliau daugiau analizuojamas skirtingų visuomenės luomų ar socialinių grupių kasdienis gyvenimas¹⁰ nei namų erdve įrėminta moterų – didikių, bajorių, miestiečių ar valstiečių – kasdienybė¹¹. Moterų istorijos tyrimų srityje labiau gilnamasi į mecenatinę, literatūrinę, teatrinę elito moterų veiklą ar moteriškumo reprezentacijos formas¹². Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elito moterų kasdienio gyvenimo pažinimo spragą tik iš dalies kompensuoja pastaraisiais dešimtmečiais suintensyvėjęs XVIII a. antrosios pusės didikių ir bajorių egodokumentikos publikavimas: paskelbti Teofilės Kotrynos Radvilaitės-Moravskos¹³, Kotrynos iš Sosnovskių Pliaterienės¹⁴, Izabelės Čartoriskos¹⁵, Liudvikos Byševskos¹⁶ kelionių aprašymai, naujos redakcijos sulaukė Elenos Masalskytės de Ligne dienoraščio publikacija¹⁷ ir kt. Tačiau aptariamo laikotarpio Lietuvos didikių kasdienybės „pilkuma“, jų laisvalaikio leidimo būdas, papročiai, vertybės, pasaulėžiūra ir t. t. vis dar laukia išsamesnių tyrimų.

- ¹⁰ Plg. Małgorzata Borkowska, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Kraków–Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, 2017; Дзяніс Лісейчыкаў, *Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.*, Мінск: МедысонТ, 2011; Jolita Sarcevičienė, Lietuvos valstiečių religingumas XVIII a.: tamsioji mėnulio pusė, in: *LDK dvasingumas: tarp tradicijos ir dabarties*, Kaunas, 2010, p. 133–150; Dorota Żołądź-Strzeleczyk, Katarzyna Kabacińska-Łuczak, *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem: życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012; ir kt.
- ¹¹ Šioje srityje galime paminėti Saksų laikotarpiui skirtus kasdienybės tyrimus: Urszula Kicińska, *Coziennosc i święto w kobiecej korespondencji czasów saskich*, in: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiolek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Warszawa: DiG, 2015, p. 107–120; Agnieszka Słaby, *Kobiecey obraz świata w listach do mężów z przelomu XVII i XVIII wieku*, in: *Ibid.*, p. 273–282; Bernadetta Manyś, *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań: Nauka i Innowacje, 2014.
- ¹² Iš ypač plačios šios tematikos istoriografijos išskirtini keletas naujausių darbų: Barbara Judkowiak, *Franciszka Urszula Radziwiłłowa – w poszukiwaniu własnego losu. Propozycje interpretacyjne, dokumentacyjne i edytorskie*, Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2013; Maria Czeppe, *Kobiety w życiu i pamiętnikach Stanisława Augusta*, in: *Pamiętniki Stanisława Augusta i ich bohaterowie*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie, 2015, p. 215–237; Jolita Sarcevičienė, *Būti Europoje: Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionių pėdsakai*, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 85: *Moteriškumo reprezentacijos ir dailė*, sudarė Ramutė Rachlevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017, p. 11–35; Vika Veličkaitė, XVIII a. didikių saviraiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, in: *Grupės ir aplinkos*, 2015, t. 4, p. 77–99; ir kt.
- ¹³ Teofila Katarzyna z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*,stęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- ¹⁴ Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata Ewa Kowalczyk, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013.
- ¹⁵ Izabela z Flemmingów Czartoryska, *Podróż po Anglii. Dziennik podróży po Anglii i Szkocji w roku 1790*, opracowanie i wprowadzenie Agnieszka Whelan, Toruń: Wydawnictwo Tako, 2015.
- ¹⁶ Liudvika Byševska, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis*, sudarė Vydas Dolinskas, Piotras Jacekas Jamskis, Eva Manikovska, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
- ¹⁷ Apolonia Helena Massalska, *Pamiętniki pensjonarki. Zapiski z czasów edukacji w Paryżu (1771–1779)*, tłum. Anna Pikor-Półtorak, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.

Šio straipsnio objektas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos didikės Izabelės Liudvikos Borch-Pliaterienės (1752–1813) gyvenimiškasis mikropasaulis, atsiskleidžiantis grafienės ir jos aplinkos egodokumentuose. Analizei pasitelkta Pliaterių šeimos korespondencija ir dienoraščiai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyvo Pliaterių fonde (f. 1276) bei Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 9).

Izabelės Liudvikos Borch-Pliaterienės biografija iki šiol nėra išsamiau tirta, nors istoriografijoje jau buvo atkreiptas dėmesys į išskirtinį Livonijos seniūno Kazimiero Konstantino Pliaterio (*Kazimierz Konstanty Plater*, 1746–1807) sutuoktinės išsilavinimą ir jos indėlį Abiejų Tautų Respublikos kultūros raidai¹⁸. Grafienės literatūrinė ir šviečiamoji veikla glaustai pristatyta Beatos Emilios Łaszewskos ir Teresos Rączkos darbuose, kuriuose analizuojama vaikų literatūros leidyba bei lenkiškoji Livonijos raštija Romantizmo laikotarpiu¹⁹. Duomenų apie kultūrinės Izabelės Pliaterienės aspiracijas ir mecenatinę veiklą aptinkame Rūtos Janonienės studijoje, skirtoje Kazimierui Jelskiui²⁰.

Temos ištirtumo lygmuo neleidžia imtis visapusiškos Izabelės Liudvikos Borch-Pliaterienės biografijos ar jos šeimos kasdienybės analizės, todėl šiame, įvadiniame, problemos tyrime, glaustai pristatę analizuojamos asmenybės biografijos bruožus, dėmesį sutelksime tik į keletą veiklios XVIII a. antrosios pusės elito moters kasdienio gyvenimo aspektų: laiko organizavimą ir kasdienę rutiną; maistą ir mitybos režimą; savijautą (ligas ir jų gydymo būdus), santykius su šeimos nariais ir artimą aplinka, išryškindami analizuojamo laikotarpio grafienės I. L. Pliaterienės komunikacinį tinklą. Analizei pasirinktas trumpas, tačiau gausiai archyviniais šaltiniais dokumentuotas Izabelės Liudvikos gyvenimo epizodas: 1787 m. vasario–gegužės mėnesiai, t. y. laikotarpis, kada, vyrui išvykus į Ukrainoje, Kanive, numatytą Respublikos valdovo Stanislovo Augusto susitikimą su Rusijos imperatore Jekaterina II, kasdienė šeimos rutina ir asmeniniai išgyvenimai buvo išliejami grafienės laiškuose²¹.

Prancūzų kalba rašytuose Izabelės Liudvikos laiškuose esančią informaciją papildo ir „tirštąjį aprašymą“ kurti padeda antrasis to paties laikotarpio šaltinis – Pliaterių Varšuvos rūmuose gyvenusio Livonijos kanauninko, Daugėliško

18 Gustaw Manteuffel, *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich*, Kraków: Universitas, 2007, p. 194, 225; Zofia Zielińska, Plater Kazimierz Konstanty, in: *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXVI, Wrocław i in.: Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1981, p. 665–672.

19 Beata Emilia Łaszewska, Przyjacieli Dzieci Chrystiana Feliksa Weissogo – przekład polski czasopisma w edycji warszawskiej z lat 1789–1792, in: *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, pod red. Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz i Ireny Sochy, Katowice, 1996, p. 34–41; Teresa Rączka, *Polsko-Inflancka literatura romantyczna*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dra hab. Aleksandra Nawareckiego, Katowice: Uniwersytet Śląski, 2013, p. 62–71.

20 Rūta Janonienė, *Kazimieras Jelskis (1782–1867)*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 27.

21 Izabelės Pliaterienės laišakai vyrui, 1787 m. vasario 28 d. – gegužės 7 d., Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 1–84.

prepozito kunigo Ignoto Houvalto (*Ignacy Houwalt, Houwald, 1744–1807*) laišakai-dienoraštis, rašytas Kazimiero Konstantino Pliaterio pavedimu ir siųstas kelionėje esančiam grafui²². Papildoma informacija šeimos santykiams atskleisti yra paties K. K. Pliaterio dienoraščiai bei kitokio pobūdžio namų užrašai²³, taip pat Daugėlišio bažnyčios krikšto metrikų knygos, teikiančios žinių apie Pliaterių vaikus ir jų krikštą tėvius²⁴.

Prieš praverdami Pliaterių namų duris, glaustai pristatysime Izabelės Liudvikos iš Borchų Pliaterienės biografiją.

Tarp Varšuvos, Daugėlišio ir Kraslavos: didikės gyvenimo „geografija“

Grafaitė Izabelė Liudvika buvo kilusi iš Livonijos vokiečių Borchų giminės, o šios giminės šaknys, anot Władysława Konopczyńskiego, per Vestfaliją driekėsi net į Italijos žemes²⁵. Izabelės Liudvikos tėvas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės pulkininko Jurgio Borcho (*Jerzy Borch, 1683–1722*) sūnus Jonas Andrejus (*Jan Jędrzej Borch, 1713–1780*), buvo išsilavinęs ir ambicingas politikas, sumanus teisės žinovas, atkakliomis pastangomis sugebėjęs padaryti puikią karjerą Abiejų Tautų Respublikoje: manevruodamas tarp valdovo ir Čartoriskių grupuočių jis pakilo karjeros laiptais net iki Lenkijos vicekanclerio (1767 m.) bei Livonijos vaivados (1775 m.) pareigų, o 1780 m. balandį, likus vos pusmečiui iki staigios mirties nuo apopleksijos priepuolio, tapo Lenkijos kancleriu²⁶. Trumpai užimtos kanclerio pareigos nesutrukdė velionio žmonai, Balninkų seniūnei Liudvikai Onai Zyberg-Borch (*Ludwika Anna z Zybergów Borchowa, apie 1740–1788*), ir po vyro mirties tituluotis „ponia kancleriene“ bei sėkmingai darbuotis ginant turtinius giminės interesus. Istoriografijoje Liudvika Zyberg-Borch apibūdinama kaip energinga moteris, sugebėjusi šeimos interesus ginti pasitelkdama visas įmanomas priemones – netgi Rusijos karininkų paramą ar Peterburgo dvaro protekcijas²⁷. Šiomis protekcijomis ji sumaniai naudojosi siekdama apsaugoti savo seserėnų Kosakovskių teises sudėtingoje byloje su Lietuvos dvaro išdininku Antanu Tyzenhauzu (*Antoni Tyzenhauz*) bei stiprindama giminės pozicijas. „Ponia kanclerienė“ turėjo talentą įtikinti, patikti ir į savo pusę palenkinti aplinkinius – ji pelnė tiek karaliaus, tiek užsienio šalių diplomatų simpatijas.

22 1787 m. kovo 3 d. – balandžio 29 d. kunigo I. Houvalto laišakai-dienoraštis, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 1–50. Dienoraštis rašytas lenkų kalba.

23 Kasmietinių išlaidų dienoraščiai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 9, b. 137, 222, 289 ir kt.; K. K. Pliaterio sūnų pamokų tvarkaraštis, *Ibid.*, b. 2544.

24 1774–1790 m. Daugėlišio parapijos krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1329, ap. 1, b. 13, l. 20v, 29, 34, 40, 48, 54v, 63v.

25 Władysław Konopczyński, Borch Jan Jędrzej Józef, in: *PSB*, t. II, 1936, p. 311–313.

26 *Ibid.*, p. 312.

27 *Ibid.*, p. 312–313.

Iš trylikos Liudvikos Borch pagimdytų vaikų pilnametystės sulaukė tik dukterė Izabelė Liudvika, gimusi 1752 m. Varaklianoose²⁸, ir du sūnūs: metais už Izabelę jaunesnis Mykolas Jonas (*Michał Jan Borch*, 1753–1811)²⁹, būsimasis Lietuvos didysis stovyklininkas ir Belsko vaivada, bei 1764 m. gimęs Juozapas Henrikas (*Józef Henryk Borch*, 1764–1835), tapęs Lenkijos kariuomenės pulkininku ir Ketverių metų seimo pasiuntiniu³⁰.

Mykolo Jono ir Juozapo Henriko Borchų biogramos leidžia teigti, kad vaikų edukacijai tėvų namuose³¹ buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Sūnūs įgijo tuo metu tarp didikų populiarią „prancūzišką išsilavinimą“, orientuotą į pamatinių Apšvietos idėjų pažinimą. Be to, vyresnysis sūnus Mykolas Jonas buvo išsiųstas mokytis į Varšuvos *Collegium Nobilium*, kurią baigęs pradėjo karjerą kariuomenėje. Susidomėjęs gamtos mokslais, o ypač geologija, gilinosi į šią sritį ir tapo naujos mokslo šakos – geochemijos pradininku. Į istoriją įėjo ne tik kaip mokslininkas, bet ir kaip poetas, dramaturgas, vertėjas. Varaklianų dvare jis sukaupe gausią biblioteką³². Literatūros pasaulis nebuvo svetimas ir Izabelei Liudvikai, puikiai įvaldžiusiai vokiečių ir prancūzų kalbas. Ir tai nebuvo išimtis, nes XVIII a. antrojoje pusėje elito moterų išsilavinimas buvo vertinamas per užsienio kalbų mokėjimo prizmę³³.

Apšvietos epochos kultūrinės aspiracijos ir siekis šviesti plačiąją visuomenę, tikėtina, buvo tos sritys, kurios suartino dviejų, iki tol dėl politinės įtakos ir žemės valdų konfrontavusių Borchų ir Pliaterių gimininių atžalų – vienintelę Lenkijos vicekanclerio dukterį Izabelę Liudviką ir jaunesnįjį Trakų kašteliono Konstantino Liudviko Pliaterio (*Konstanty Ludwik Plater*, 1722–1778) bei Augustos Oginskytės (*Augusta z Ogińskich*, 1724–1791) sūnų Kazimierą Konstantiną. Taip pat Livonijoje, tėvų dvare Kraslavoje, augęs ir čia namų išsilavinimą įgijęs Kazimieras Konstantinas Pliateris aktyvią politinę karjerą pradėjo sulaukęs dvidešimties: 1766 m. buvo išrinktas Livonijos pasiuntiniu į Seimą. 1770 m. tapo Livonijos seniūnu, o pirmojo padalijimo kontekste, nusipelnęs Jekaterinos II protekcijos, šią seniūniją gavo valdyti iki gyvos galvos.

Izabelės Liudvikos Borch ir Kazimiero Konstantino Pliaterio jungtuvės įvyko pačiame 1773 m. priešseiminės kampanijos įkarštyje – balandžio 18 d., Varšuvoje. Kartu su nuotakos kraičiu Livonijos seniūnas gavo teisę valdyti turtingą Daugėliški seniūniją, tuo metu vienintelę Pliaterio valdą, po pirmojo padalijimo likusią

28 Varaklianai (latv. *Varakļāni*, lenk. *Warklany*) – miestelis rytų Latvijoje, į vakarus nuo Rėzeknės.

29 Janis Stradins, O Janie Michale Borchu, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1980, t. XV, p. 481–499.

30 Janusz Iwazskiewicz, Borch Józef Henryk, in: *PSB*, t. II, p. 313.

31 Pagrindinė Borchų giminės rezidencija nuo XVI a. buvo Preilių dvaras (latv. *Preiļi*), tačiau šeima dažnai reziduoavo savo Varaklianų dvare, žr. Gustaw Manteuffel, *op. cit.*, p. 197.

32 Janis Stradins, *op. cit.*, p. 481–499.

33 Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata Ewa Kowalczyk, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013, p. 10.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje³⁴. Daugėliščio seniūnija, į kurią K. K. Pliateris jau 1775 m. išsirūpino emfiteuto teisę, atvėrė jaunajam grafiui plačias veikimo Lietuvos politiniame lauke galimybes ir šiomis galimybėmis jis kryptingai naudojosi. Giminės interesai skatino dalyvauti ir visos Respublikos politiniuose įvykiuose. XVIII a. 8–9-ajame dešimtmėčiais Kazimierui Konstantinui aktyviai įsijungus į Nuolatinės tarybos veiklą, sutuoktiniai Pliateriai ilgus mėnesius praleisdavo Varšuvoje. Tikėtina, kad šeima gyvendavo Trakų kaštelionui K. L. Pliateriui priklausiusiuose rūmuose Naujojoje Varšuvoje³⁵, kurie vėliau perėjo vyriausiajam kašteliono sūnui. Tačiau pagrindine šeimos rezidencija tapo Daugėliškis. Pliaterių valdymo laikotarpiu tai buvo dvaras su 27 kaimais ir 12 palivarkų. Mediniuose dvaro rūmuose su flygeliais buvo 40 kambarių, sukaupta gausi biblioteka. Dvaro rūmus supo retų augalų parkas ir didelis vaismedžių sodas³⁶. Daugėliščio dvaras, kaip ir visos seniūnijos administravimo reikalai, tapo neatsiejama Pliaterių gyvenimo dalimi.

Daugėliškyje gimė septyni iš vienuolikos Pliaterių vaikų (penki sūnūs ir dvi dukterys)³⁷. Pilnametystės sulaukė tik sūnūs Liudvikas Augustas (1775–1846), Jonas Ferdinandas (1776–1850), Mykolas Fabricijus (1777–1862), Konstantinas Kazimieras (1779–1849), Kazimieras Ignotas (1780–1848), Stanislovas Juozapas (1784–1851) ir Henrikas (1785–1812). Visos keturios dukterys mirė vaikystėje³⁸.

Dvidešimt palyginti ramaus šeimos gyvenimo metų baigėsi kartu su Rusijos intervencija ir 1792 m. karu. Prorusiškos orientacijos politikui Kazimierui Konstantinui įsijungus į konfederacijos veiklą ir išvykus su delegacija į Peterburgą, o vėliau dirbant Gardino seime, Izabelė Liudvika liko Varšuvoje, iš kur pranešdavo vyrui karaliaus dvaro naujienas ir aprašydavo valdovo rūmuose vyraujančias nuotaikas³⁹.

34 Zofia Zielińska, *op. cit.*, p. 665.

35 XVIII a. antrojoje pusėje statyti Trakų kašteliono rūmai buvo prie Šv. Jurgio (lenk. *Świętojerska*) gatvės, netoli Krasinskių sodo.

36 Bronius Kviklys, Daugėliškis, in: *Mūsų Lietuva*, t. I, Vilnius: Mintis, 1990, p. 721–722; Daugėliškis, in: *Informacija apie Ignalinos kraštą. Dvarai, dvarvietės*. Prieiga per internetą: <http://enciklopedija.ignalinosvb.lt/> [žiūrėta 2018 07 01].

37 1774–1790 m. Daugėliščio parapijos krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1329, ap. 1, b. 13, l. 20v, 29, 34, 40, 48, 54v, 63v. Taip pat žr. Spis rodziców dzieci urodzonych w Daugieliszkach w latach 1774–1790. Prieiga per internetą: https://kresy.genealodzy.pl/gub_wil_87/ap_litwa.html [žiūrėta 2018 07 20].

38 Pliaterių giminės genealogas Szymonas Konarskis teigė, kad dukterų vardai nėra žinomi, žr. Szymon Konarski, *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*, t. 4: *Platerowie*, Paryž, 1967, p. 55. Šaltiniuose pavyko aptikti trijų dukterų vardus: 1781 m. liepos 29 d. Daugėliščio bažnyčioje pakrikštytos Augustos Onos Kazimieros Kristinos, po metų, per šv. Kalėdas, gruodžio 25 d., pakrikštytos Viktorijos Augustos Liudvikos Konstancijos (1774–1790 m. Daugėliščio parapijos krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1329, ap. 1, b. 13, l. 48, 54v), 1787 m. dienoraštyje minimos Kordulos (Kordelijos?), kurios gimimo data nėra žinoma (1787 m. balandžio 4 d. I. Houvalto laiškas, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 23), bei 1792–1793 m. šeimos korespondencijoje minimos mažosios Izabelės (1792 m. rugsėjo 10 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui iš Varšuvos, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 195, l. 43; 1792–1793 m. Liudviko Augusto Pliaterio laišakai motinai, *Ibid.*, b. 247).

39 I. L. Pliaterienės laišakai vyrui iš Varšuvos, 1792 m., LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 195, l. 42–44, 48, 50; I. L. Pliaterienės laišakai vyrui iš Varšuvos, 1795 m. sausis, *Ibid.*, b. 208, l. 12–13, 15, 39.

Trečiasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas Pliaterių gyvenimo geografiją pakeitė iš esmės. 1795 m. vasarą Kazimieras Konstantinas išvyko į Paryžių, o Izabelė Liudvika – į Daugėliškę, iš kur vykdavo į susitikimus su generalgubernatoriumi Nikolajumi Repninu Vilniuje bei mėgino tvarkyti finansinius šeimos reikalus, dėdama visas pastangas apsaugoti Pliaterių valdas nuo prievolių rusų kariuomenei⁴⁰. Tuo metu Varšuvos vektoriai pakeitė Peterburgo kryptis. Emigracijoje neužsibuvęs Pliateris, sugrįžęs į Lietuvą, daugiausia laiko kartu su žmona leido Daugėliškyje⁴¹, šeimos reikalais išvykdamas į giminės „lizdą“ – Kraslavos dvarą, o prekybos sandėrius tvarkydamas Rygoje⁴². Ir tik 1802 m. visa šeima buvo trumpam išvykusi į Paryžių⁴³.

Su šiuo pasauliu Kazimieras Konstantinas Pliateris atsisveikino 1807 m. rugpjūčio 4 d. Daugėliškiuo dvare ir amžino poilsio atgulė Kraslavos bažnyčioje⁴⁴. Po vyro mirties našlė užsakė skulptoriui Kazimierui Jelskiui sukurti jo biustą pagal Antono Graffo tapytą portretą bei pastatyti ir dekoruoti laidotuvių katafalką⁴⁵.

Daugėliškiuo dvarą valdyti perėmė sūnus Konstantinas. Jame liko ir senoji grafienė, 1812 m. fundavusi naująją miestelio bažnyčią⁴⁶. Mirė Izabelė Liudvika Borch-Pliaterienė sulaukusi 61-erių metų, 1813 m. birželio 7 d. Palaidota taip pat Kraslavoje⁴⁷.

Gyvenimiškasis grafienės mikropasaulis: kasdienė rutina, darbai ir pramogos

35-uosius gyvenimo metus skaičiuojančios Izabelės Liudvikos mikropasaulio rėmus brėžė du to meto visuomenei svarbūs veiksniai: socialinis didikės statusas ir lytis, moters veiklos lauką apribojusi privačią namų erdvę⁴⁸. I. L. Pliaterienės kasdienės veiklos tyrimai leidžia ne tik pažvelgti į jos gyvenimiškojo pasaulio detales, bet ir pamatyti, kiek nustatytus išorės rėmus galėjo įveikti aktyvi, išsilavinusi Apšvietos epochos moteris.

40 1795 m. rugsėjo 9 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui iš Daugėliškiuo su N. Repnino laiškų kopijomis, *Ibid.*, b. 210, l. 94–96.

41 Teresa Rączka, *op. cit.*, p. 65.

42 Plg. K. K. Pliaterio kasmetinių išlaidų dienoraščiai, 1792–1794 m., LMAVB RS, f. 9, b. 137.

43 Szymon Konarski, *op. cit.*, p. 54.

44 Zofia Zielińska, *op. cit.*, p. 671.

45 Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 27. I. L. Pliaterienė savo lėšomis finansavo skulptoriaus Kazimiero Jelskio studijas Peterburge.

46 Teresa Rączka, *op. cit.*, p. 62.

47 Szymon Konarski, *op. cit.*, p. 54.

48 Plačiau žr.: Olga Mastianica, *Pravėrus namų duris. Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 31–62; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačiojoje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai, priežastys), in: *Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 165–197.

Dienotvarkė. Izabelės Liudvikos Pliaterienės dienotvarkė buvo griežtai reglamentuota. Laiko planavimui įtakos turėjo ne tik motinos pareigos šeimai, bet ir krikščioniškasis kalendorius. Turimi šaltiniai leidžia teigti, kad religinės praktikos buvo neatsiejama I. L. Pliaterienės kasdienybės dalis, o religinių švenčių laikotarpiu griežtai laikytasi visų Katalikų bažnyčios reikalavimų. Mūsų analizei pasirinktas Izabelės Liudvikos gyvenimo epizodas – 1787 m. žiema ir ankstyvas pavasaris – buvo gavenios laikotarpis, kurio metu, laukiant Kristaus Prisikėlimo šventės, tais metais minėtos balandžio 8-ąją, praktikuotas labai gilus susikaupimas, susilaikymas nuo pramogų ir pasninkas.

Izabelė Liudvika keldavosi apie 6.30–7 val. ryto, išklausydavo kunigo kanaaninko namų koplyčioje laikomų šv. Mišių, o po rytinės kavos užsiimdavo savo vaikų mokymu ir vertimais. Šią kasdienę rutiną kunigas kanaaninkas I. Houvaltas aprašė tokiais žodžiais: „Kaip įprasta, apie 7 val. ryto atsikėlusi ir išklausi šv. Mišių, Ponia, nors ir su skaudančia galva, ėmėsi įprastų su vaikais pamokų, o aš Ponios pavedimu vykau pas poną Bachminskį [...]“⁴⁹

Bažnytinių švenčių proga rytinių Mišių buvo vykstama į bažnyčią, o sugrįžus – išklausomos antrosios Mišios. Pavyzdžiui, ankstyvą kovo 25-osios rytmetį, minėdama Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai šventę, I. L. Pliaterienė vyko į Šv. Andriejaus bažnyčią, o po to dalyvavo 8 val. I. Houvalto aukojamose Mišiose⁵⁰.

Priešpietinis laikas nuo 11 iki 12 val. buvo skiriamas korespondencijai – gautiems laiškam skaityti ir atsakymams rašyti, taip pat einamiesiems ūkio reikalams tvarkyti. Jei likdavo laiko, grafienė imdavosi vertimo.

Po pietų, kuriuos valgydavo visi dvariškiai kartu 12 val. dienos, Izabelė Liudvika penkiolika minučių ar pusvalandį skirdavo biliardui ir pokalbiams su vaikais, o nuo 2 val. iki 3 val. stebėdavo vaikų mokymąsi. Po to sėsdavo prie vertimo, kuriuo užsiimdavo iki pat vėlaus vakaro, padarydama trumpas pertraukas kavai ir vakarienei. Tačiau atvykus svečių, dėmesio būdavo skiriama ir jiems. Jei popietėmis dažniausiai apsilankydavo artimiausi šeimos nariai (ypač dažnai užsukdavo Izabelės Liudvikos motina „ponia kanclerienė“⁵¹), tai vakarojama būdavo platesniame bičiulių rate, neretai kartu su vaikais. Įdomu pastebėti, kad, kunigo I. Houvalto nuomone, kai kurie vizitai tik trukdė poniai atlikti iš anksto suplanuotą veiklą. Antai kovo 12 d. „net dvi valandas sugaišino ir nuo vertimo darbo atitraukė“ dailininkas A. Albertrandi, kuris „linksmino ponią Cooxo kelionių skaitymu“⁵²,

49 1787 m. kovo 3 d. I. Houvalto laiškas, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 1–2.

50 1787 m. kovo 26 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 13 ir kt.

51 „[...] mano mama sugrįžo pas mane vakar dar kartą po pietų ir praleido pas mane visą vakarą“, 1787 m. vasario 26 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 5 ir kt.

52 I. Houvalto žinutė rodo, kad 1787 m. pradžioje Varšuvą jau buvo pasiekęs pirmasis Williamo Coxo kelionių knygos leidimas, žr. William Coxo, *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark. Interspersed with Historical Relations and Political Inquiries. Illustrated with Charts and Engravings*, in four volumes, London: Printed for T. Cadell, 1787.

o apie 7 val. vakaro atvyko dar ir ponios Suminska ir Jankowska. Tik 8 val. vakaro, „išgyrę vaikus, svečiai išvažiavo“⁵³.

Būrys svečių likdavo vakarienei, valgytai 7 val. vakaro⁵⁴. Po vakarienės grafienei vėl imdavosi darbo. Miegoti eidavo apie 10–11 val. vakaro, „kai jau visi vaikai būdavo savo lovose“. Jei užsibūdavo svečiai ar ji pati užtrukdavo viešnageje, atsiguldavo ir po vidurnakčio⁵⁵. Korespondencijoje aptinkame šiuolaikiniui skaitytojui pikantiškų XVIII a. visuomenės kasdienybės detalių, tokių kaip lovos grafienei „pašildymas“ ir miegojimas vienoje lovoje su viena iš dvariškių, namuose nesant ponios sutuoktinių⁵⁶.

Maistas. Gavėnios metas turėjo įtakos giliai tikinčios grafienės dietai: valgyta sriuba (dažniausiai žuvienė), žuvis ir salotos. Pavyzdžiui, kovo 12 d. Izabelė pietums suvalgė „silkės gabalėlį ir žuvienės vieną lėkštelę“, o kitą dieną – „šiek tiek silkės, sriubos ir Lvovietiška paruoštos žuvies gabalėlį“⁵⁷. Kovo 26 d. „pietums vėl mažai valgė, tik sriubos ir kartenės“⁵⁸. Kitomis pasninko dienomis pasitenkindama tik sriuba ir salotomis, o balandžio 5 d., sugrįžusi iš bažnyčios po dvi su puse valandos trukusių Didžiojo ketvirtadienio pamaldų, „pietavo savo kambarėje tik pusę antros dienos ir vėliau gyrėsi, kad suvalgė net visą gabalėlį aliejuje keptos lydekos ir gabalėlį itališkai paruošto karpio“⁵⁹. Pasninko stalą praturtindavo žuvienė, gaminama su grybų ekstraktu, ir žuvis, pagardinta „specialiu, ponios kanclerienės užsakytu rinktiniu alyvmedžių aliejumi“⁶⁰. Tačiau ir tokio maisto Izabelė Liudvika atsisakydavo, tenkindamasi tik sriuba⁶¹.

Pastebėsime, kad pusryčiams grafienei gerdavo tik kavą, o iš vakarienės meniu šaltiniuose minima tik sriuba. Svarbi raciono dalis buvo kava, gerama juoda arba su pienu ne tik ryte, bet ir popietę, tradiciniu laiku – apie 4–5 val. dienos⁶².

Šv. Velykų išvakarėse Izabelė Liudvika „sveika triumfavo ne tik dėl išgyvento pasninko, bet ir dėl to, kad nė vieną dieną nesileido įtikinama suvalgyti gabalėlį mėsos, dėl ko buvo labai stipriai spaudžiama“⁶³. Iš pašventintų velykryčio patiekalų

53 1787 m. kovo 12 d. I. Houvalto laiškas, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 4.

54 1787 m. kovo 22 d. balandžio 20 d. ir kt. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 9v, 37–37v ir kt.

55 P vz., kovo 24 d. apie 7 val. vakaro išvykusi tikslinti vertimo korektūrų pas poną Johną, I. L. Pliaterienė sugrįžo gerokai po 10 val. vakaro, I. Houvalto žodžiais „patenkinta, linksma ir besišypsanti“, *Ibid.*, l. 11v.

56 K. K. Pliateriui išvykus, grafienės „lovos kompanionė“ buvo grafienės dvariškė ponina Anna Dussert, žr. 1787 m. kovo 24 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 11.

57 1787 m. kovo 12, 13 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 3v, 4v. „Lvovo žuvis“ – daržovių sultinyje troškinti menkės maltinukai.

58 Tikėtina, kad pietums buvo patiekta iš pavasarinės kartenės paruoštų salotų, *Ibid.*, l. 13.

59 1787 m. balandžio 5 d. I. Houvalto laiškas, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 24v.

60 1787 m. kovo 25 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 12.

61 1787 m. kovo 21 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 8.

62 1787 m. kovo 25 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 12v. Apie kavos vartojimą XVIII a. plačiau žr. Ewa Wendland, *Kawa, herbata i czekolada: nowe napoje XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej – ich wpływ na życie codzienne*, Łysomice: Dom Wydawniczy Duet, 2008.

63 1787 m. balandžio 7 d. I. Houvalto laiškas, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 26.

suvalgė tik kiaušinį, bet „pietus jau valgė gardžiai, o vakarienei – sriubą“⁶⁴. Vis dėlto akivaizdu, kad pasninkavimas labai nualino ligų kamuojamą grafienę, kurios „kraujui sustiprinti“ gydytojas Johnas rekomendavo valgyti kuo daugiau šviežių daržovių sultinio⁶⁵.

Ligos ir jų gydymo būdai. Apšvietos epochoje asmens sveikata ir rūpinimasis ja buvo neatsiejamas elito kasdienybės elementas. Tai, kad sveikatai buvo skiriamas ypatingas dėmesys, matyti ir analizuojamuose šaltiniuose. 1787 m. vasarį būtent dėl silpnos sveikatos, sutuoktiniui primygtinai reikalaujant, I. L. Pliaterienė neišvyko kartu į Ukrainą⁶⁶. Todėl akivaizdu, kad sveikatos tema buvo svarbi jos laiškuose. Tokią pat užduotį – aprašyti visus namų įvykius, tarp jų ir grafienės savijautą, – gavo kunigas Ignotas Houvaltas. Dėl šios priežasties turime unikalią galimybę asmeninę informaciją apie savijautą papildyti „žvilgsniu iš šalies“. Vasario 26 d. laiške grafienė užsiminė, kad „jaučiasi pakenčiamai, krūtinės skausmai šiek tiek atlėgo“⁶⁷. Tačiau krūtinės skausmai kartojo, nes kovo 3 d. I. Houvaltas rašė: „Ponia iš ryto buvo sveika, o po pietų pradėjo skųstis negalavimais krūtinėje ir skausmu šone.“ Vėlyvas ir šaltas tų metų pavasaris, kaip ir nerimas dėl nereguliariai gaunamų vyro laiškų bei griežtas pasninkas, be abejonės, turėjo įtakos sveikatai. Kovo 12 d. grafienė kentėjo nuo „iš vienos ausies į kitą migruojančio skausmo“, kitą naktį dėl skausmų visai nemiegojo, o dienomis jai labai svaigo galva⁶⁸. Kovo 18 d. ji jau rimtai sirgo: kankino galvos, ausų skausmai ir kosulys⁶⁹. Po kelių dienų prasidėjo kairiosios akies uždegimas, skruosto skausmai, kataras ir t. t.⁷⁰

Peršalimas gydytas tradiciniu būdu – kojų kaitinimu karštame vandenyje, uždegimas – vaistažolių ir kamparo aliejaus kompresais⁷¹. Artimiesiems nerimą kėlęs didelis Izabelės Liudvikos jautrumas, įvairios baimės ir „prasimanymai“ mėginti išsklaidyti pasivaikščiojimais ir iškylomis gryname ore⁷².

Tikėtina, kad žemam kraujospūdžiui normalizuoti Izabelė gerdavo kavą, nes viename laiške ji rašė: „Šiandien pabudau su skaudama galva, kurią skaudėjo ir naktį, nepaisant to, kad iš vakaro, laikydamasi gydytojo nurodymų, išgėriau puodelį juodos kavos.“⁷³

Negalavimai neaplenkė ir vaikų: vasario 26 d susirgo vyresnysis sūnus Liudvikas. Situaciją namuose Izabelė apibūdino glaustai: „Liudvikas negaluoja, [...] jam

64 1787 m. balandžio 8 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 27.

65 1787 m. balandžio 23 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 39v.

66 1787 m. vasario 22 (?) d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 1–iv.

67 1787 m. vasario 26 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 4v–5.

68 1787 m. kovo 13 ir 14 d. I. L. Pliaterienės laiškai vyrui, *Ibid.*, l. 18v–19.

69 1787 m. kovo 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 5.

70 1787 m. kovo 22 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 9.

71 1787 m. kovo 25 ir 28 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 12, 15.

72 1787 m. kovo 27 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 14.

73 1787 m. kovo 1 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 7.

skauda pilvą. Ponas Johnas nurodė išgerti Sedlizo druskos (pranc. *prendre du Sel de Sedliz*)⁷⁴. Po kelių dienų prastai pasijuto sūnus Mykolas: „Ponaitį Mykolą išbėrė ir tas bėrimas nepračina“, – tėvui pranešė kunigas I. Houvaltas⁷⁵. Kovo 13 d. peršalimu ir galvos skausmu skundėsi vienuolikmetis sūnus Jonas, kuris buvo išsiųstas apžiūrai pas gydytoją Johną. Kunigo žodžiais, „ligonį apžiūrėjęs ponas Johnas nurodė išgerti miltelių „Temperans“ (lenk. *kazal dać proszku Temperans*), po kurių mūsų pacientas jau dvi valandas kaip miega ant šambeliono kanapos“⁷⁶. Kovo 15 d. galvos skausmu skundėsi sūnus Konstantinas, tačiau tai buvo tik laikini negalavimai⁷⁷.

Kovo viduryje šeimą pasiekė nerimastingos žinios iš Kraslavos apie Izabelės anytos Augustos Oginskytės-Pliaterienės ligą⁷⁸. Nedelsdama Izabelė „nuvyko pas poną Johną paimti recepto Trakų kaštelionieniui“⁷⁹. Receptą ji išsiuntė Subačiaus seniūnei, kad pastaroji Vilniuje užsakytų reikiamų vaistų ir juos išsiųstų į Daugėliški, o iš ten – į Kraslavą⁸⁰. Kovo 31-ąją, sulaukusi laiško iš Lietuvos, I. L. Pliaterienė jo nepajėgė pati atplėsti, bijodama pačių blogiausių žinių. Tačiau, „pamačius pačios Trakų kaštelionienės ranka rašytą laišką, josios dvasia, jau bepaliekanti kūną, vėl į jį sugrįžo“⁸¹. Žinių apie pagerėjusią anytos sveikatą nuraminta Izabelė Liudvika „buvo linksma ir rami visą dieną“⁸². Pastebėsime, jog sunkia plaučių liga sirgo ir pats ponas Johnas, kuriam nuolat kartojosi kosulio priepuoliai⁸³, o Pliaterių namuose gyvenusią Izabelės Liudvikos kompanionę ponią Anną Dussert⁸⁴ vargino dantų bėdos, tad ji žando skausmą mėgino gydyti rabarbarais. Toks gydymosi būdas pralinksmino kunigą I. Houvaltą, laiške K. K. Pliateriui pasiūpįs, jog pasveikins ponią A. Dussert, „jei tokie vaistai įveiks jos skausmą“⁸⁵.

Artimojoje šeimos aplinkoje buvo ir sunkių ligos atvejų, pasibaigusių mirtimi. Visus sukrėtė Lietuvos pakanclerio Joachimo Chreptavičiaus (*Joachim Litawor Chreptowicz*, 1729–1812) žmonos Konstancijos Pšezdeckytės-Chreptavičienės

74 XVIII a. medicinoje Sedlizo druska (*sel-de-Sedliz*) vadinta karčioji druska, kuri buvo įprasta priemonė pilvo skausmams gydyti, plg.: William Buchan, *Médecine domestique ou Traité complet des moyens de se conserver en santé, de guérir & de prévenir les Maladies par le régime & les remèdes simples*, t. 7, Paris: 1789, p. 107; 1787 m. vasario 26 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 5.

75 1787 m. kovo 4 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 1.

76 1787 m. kovo 13 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 4v. Tas pats žinias apie sūnaus gydymą pateikia ir kovo 13 d. vyrui rašytas I. L. Pliaterienės laiškas, iš kurio sužinome, kad „Temperans“ miltelių ligoniui gydytojas nurodė duoti tris kartus per dieną, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 19.

77 1787 m. kovo 15 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 20v.

78 1787 m. kovo 18 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 22–22v.

79 1787 m. kovo 24 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 11.

80 1787 m. kovo 30 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 17.

81 1787 m. kovo 31 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 19.

82 *Ibid.*

83 „[...] visą naktį nemiegojo, kosėjo krauju“, 1787 m. kovo 12 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 3–3v.

84 Tikėtina, kad tai Varšuvos kadetų korpuso profesoriaus François Dussert de Bourgogne žmona.

85 1787 m. kovo 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 5v.

(*Chreptowiczowa Konstancja z Przeździeckich*, 1750–1787) mirtis. Kadangi Chreptavičių ir Pliaterių šeimas siejo nuoširdi bičiulystė, žinia apie Konstancijos mirtį ypač paveikė Izabelę, sužinojusią apie nelaimę iš pat ankstyvo ryto: „Ponas Briotet⁸⁶ 6 valandą ryto laiškeliu pranešė poniai, kad po keletu mėnesių sunkios ligos mirė ponia pakanclerienė, o visas aplinkybes pats vėliau detalai papasakojo atvykęs pirmą valandą po vidudienio.“⁸⁷ Pasak I. Houvalto, „mūsų Ponia, nors ir keletą kartų dėl velionės pakanclerienės išsiverkusi, šiandien visą dieną su plyštančia širdimi vaikščiojo, ir tik vakare atvykusi ponia Potocka ją šiek tiek nuramino. Mažai valgė ir gana dažnai kosėjo“⁸⁸. Tačiau jau tą patį vakarą I. L. Pliaterienė su Potocka, J. Chreptavičiaus pakviestos, buvo nuvažiavusios „apžiūrėti velionės pakanclerienės kūno“, o kitą dieną grafienė, nepaisydama kosulio ir galvos skausmo, dalyvavo velionės kondukte⁸⁹ bei šarvojimo pas vienuolius kapucinus apeigose⁹⁰. Laiškuose detalai aprašoma ne tik mirties priežastis⁹¹, bet ir kur bei kaip vyko bažnytinės apeigos, kaip rengtasi laidotuvėms ir t. t.

Pramogos. Laikotarpiu nuo Užgavėnių iki šv. Velykų Pliaterių šeima susilaikė nuo pramogų, minėdama tik šeimos narių šventes, tokias kaip kovo 4-ąją švenčiamas namų pono vardines – Kazimierines. Tą dieną kunigas I. Houvaltas dienoraštyje įrašė: „Kai visa Varšuva švenčia Šviesiausiojo pono brolio vardines, mes susirinkę savo didelėje draugijoje su pasitenkinimu minime Pono vardo dieną.“ Į šventę atvyko Žemaičių ir Livonijos vyskupai Steponas Jonas Giedraitis (*Jan Stefan Giedroyć*, 1730–1803), Juozapas Kazimieras Kosakovskis (*Józef Kazimierz Kossakowski*, 1738–1794), ponia Potocka, „mūsų lietuvė (lenk. *nasza Litwinka*), ir kiti šeimos bičiuliai⁹². Tačiau po poros savaičių minėtose šv. Juozapo vardines I. L. Pliaterienė nedalyvavo – pasveikinti Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio buvo išsiųstas tik vyriausiasis sūnus Liudvikas⁹³.

Pliaterių namuose tradiciškai švęsti vaikų gimtadieniai – jiems būdavo surengiamos nedidelės puotos. Apie tai sužinome iš balandžio 1 d. I. Houvalto laiško, kuriame jis mini, kad kovo 31 d. turėtas švęsti aštuntasis Konstantino gimtadienis praėjo blogai, nes „už kažkokį prasižengimą jis gavo rykščių“. Tačiau jau kitą dieną sūnus „buvo apdovanotas įprastiniu *baliuku*“⁹⁴.

86 Prancūzas gydytojas Jacques'as Briotet (1746–1819), Lietuvos vyriausiosios mokyklos chirurgijos profesorius.

87 1787 m. kovo 20 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 7.

88 *Ibid.*, l. 7v.

89 Konduktas – mirusiojo išlydėjimas iš namų.

90 1787 m. kovo 21 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 8.

91 „*Cirulninkai*, atvėrę velionės kūną, rado visą gimdą supuvusią [...]“, *Ibid.*, l. 8v ir kt.

92 1787 m. kovo 4 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 2–2v.

93 „Šios dienos [t. y. Šv. Juozapo] švenčių proga su ponaičiu Liudviku buvome pas Livonijos vyskupą, kuris labai maloniai priėmė mūsų vizitą. Ta pačia proga primas 8 Juozapams ir 3 Juzefoms (*Jozefin*) surengė iškilmingus pietus, per kuriuos buvo keliami tostai į Juozapų sveikatą“, 1787 m. kovo 4 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 6.

94 1787 m. balandžio 1 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 20v.

Balandžio 18 d., minint tėvų santuokos metines, vaikams surengtas pokylis su šokiais, kurių metu grojo specialiai pasamdyta kapela. Baigusi suplanuotus dienos darbus, apie 10 val. vakaro prie šokančiųjų prisijungė ir pati Izabelė Liudvika, „sušokusi tris polonezus, o po to maloniai stebėjusi, kaip vaikai su užsidedimu šoka menuetus, kazokus, kontradansus, mazurkas ir polonezus iki pat pusės pirmos valandos nakties“⁹⁵.

Iš kitų pramogų galėtume išskirti iškylas mieste ar Varšuvos priemiesčiuose. Dėl prastos sveikatos tik kovo 19-ąją, „pirmą kartą po daugelio dienų, ponia išvyko į užmiestį pasivaikščioti“⁹⁶, o po kelių dienų, pasijutusi pakankamai sveika, pasivaikščioti išsiruošė su ponia Potocka, pas kurią vėliau abi užsuko išgerti kavos⁹⁷. Gražus pavasario oras skatino motiną su vaikais išvykti pramogoms į Volią, į kur išsiruošė visi, išskyrus sūnų Stanislovą, o gausią šeimyną lydėjo kunigas I. Houvaltas⁹⁸. Išvykos į per „tris ketvirčius mylios nuo miesto nutolusią Volią buvo labai populiarios paskutinių XVIII a. dešimtmečių Varšuvoje“⁹⁹. Čia buvo įrengti užvažiuojamieji namai su trimis didelėmis salėmis ir puikiai apstatytais kambariais. Keliautojo Friedricho Szulco žodžiais, „jei leisdavo oras, nebūdavo nė dienos, kad čia neatvyktų mažesnės ar didesnės draugijos, čia būdavo rengiami gausingi piknikai [...], į kuriuos susirinkdavo nuo penkiasdešimt iki šimto žmonių“¹⁰⁰. Pramogautojai mėgdavo gėrėtis vėjo malūnais nusėtu kraštovaizdžiu ir pasivaikščioti prie namo prisišliejusiame sode, kuris, „nors ir ne taip seniai sodintas, turi puikias alėjas, altanas ir kitus sodų įrengimus, suteikiančius galimybes maloniai praleisti laiką. Pavasarį čia labai dažnai gydoma vandeniu“¹⁰¹.

Balandžio 16 d. I. L. Pliaterienė su vaikais ėjo pėsčiomis apžiūrėti papūgų ir kitų egzotiškų paukščių, kuriuos Lelevelio dvarelyje demonstravo vienas prancūzas prekeivis, o vėliau vaikai maloniai leido laiką svečiuose pas senelę Borchų rūmų Miodovos gatvėje sode¹⁰². Pasivaikščioti taip pat eita ir į netoliese esantį Krasinskių sodą, o vieną tokių išvykų kunigas I. Houvaltas aprašė tokiais žodžiais: „Ponia su Dussert, Kordula ir Stanislovu karioje, o aš su kitais vaikais pėsčiomis patraukėme į Krasinskių sodą, kuriame prisivaikščioję iki valiai aplankėme Władrowskius, tame sode pastatytose dviejose palapinėse pardavinėjančius įvairius gėrimus ir saldumynus, už leidimą prekiauti mokančius išdui 15 auksinų. Namą grįžome prieš ketvirtą.“¹⁰³

95 1787 m. balandžio 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 35v.

96 1787 m. kovo 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 6.

97 1787 m. kovo 23 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 10.

98 1787 m. kovo 25 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 12.

99 [Friedrich Szulc], *Polska w roku 1793 według podróży Fryderyka Szulc'a*, przedmowa J. I. Kraszewskiego, Drezno: Nakładem i drukiem J. I. Kraszewskiego, 1870, p. 217–218.

100 *Ibid.*, p. 218.

101 *Ibid.*

102 1787 m. balandžio 16 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 33.

103 1787 m. balandžio 29 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 48.

Pedagoginė ir kūrybinė veikla. Izabelės Liudvikos Pliaterienės dienotvarkė rodo, kad jos kasdieninė veikla aprėpė du poliūs – vaikų edukaciją ir vertimo bei leidinio parengimo spaudai darbus. I. Houvalto žodžiais, kiekvieną dieną „įsitaisiusi prie mažo staliuko savo kabinetėlyje, ji imdavosi vaikų mokymo, kuris trukdavo iki 11 val.“¹⁰⁴ Sūnų Kazimiero ir Mykolo pamokų tvarkaraščiai tai patvirtina: Mykolui buvo skirta antroji pamoka, trukusi nuo 9 val. ryto iki 10 val., į kurią jis eidavo iš karto po geografijos, o Kazimieras su motina praleisdavo nuo 10 iki 11 val.¹⁰⁵ Kokių konkrečiai dalykų savo vaikus mokė Izabelė, atsakyti stinga duomenų, tačiau žinome, kad ji pati vaikams aiškino psichologiją, o į jos pamokas „visi subėgdavo su dideliu pasitenkinimu – kaip į naują dalyką, mokomą ne prievarta“¹⁰⁶. Lotynų kalbą, geografiją, šokius, dailę dėstė tų dalykų specialistai¹⁰⁷. Pažymėsime, kad XVIII a. pabaigoje didikų šeimose buvo įprasta, jog pradinis vaikų ugdymas būdavo suteikiamas namuose, o jų lavinimu, akylai stebimi tėvų, užsiimdavo kvalifikuoti mokytojai¹⁰⁸. I. L. Pliaterienė taip pat stebėdavo vaikų pamokas, vedamas atskirų dalykų pedagogų¹⁰⁹.

Remiantis analizuojamais šaltiniais galima teigti, kad I. L. Pliaterienė pati sprendė, ką samdyti vaikų mokytojais, o ką – ne. Antai 1787 m. kovo 22 d. ji nesutiko priimti į darbą muzikos mokytojo, kadangi „pastarasis užsiprašė pernelyg didelio užmokesčio – 6 raudonųjų auksinų už mėnesį“. Grafienės nuomone, kalbėti dėl darbo sutarties būtų galima tik tuo atveju, jei kaina būtų 2 raudonieji auksinai¹¹⁰. Tačiau kunigo eksjėzuito, Gniezno katedros kapitulos kanauninko, žinomo pedagogo ir publicisto Jano Chrzcielio Albertrandi (1731–1808) kandidatūra I. L. Pliaterienei pasirodė tinkama ir ji pasirinko būsimąjį Poznanės ir Varšuvos vyskupą augziliarą savo vaikų gubernieriu¹¹¹.

Pastebėsime, jog vaikų studijoms to meto didikų namų bibliotekose būdavo sukaupiama visa būtina parankinė literatūra. Kaip galima spręsti iš iškilusio Daugėlišio dvaro knygų katalogo, sudaryto XVIII a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje abėcėliniu principu, bibliotekoje būta 350 pavadinimų parankinės-dalykinės literatūros, būtinos kasdieniniam gyvenimui dvare ir vaikams ugdyti namuose¹¹². Iš enciklopedinio pobūdžio veikalų išskirtinos knygos, pateikiančios susistemintą

104 1787 m. balandžio 20 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 37.

105 Nežinomos datos Kazimiero Konstantino Pliaterio sūnų Kazimiero ir Mykolo pamokų tvarkaraštis, LMAVB RS, f. 9, b. 2544, l. 1–2.

106 1787 m. balandžio 22 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 39.

107 1787 m. balandžio 20 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 37v.

108 Plačiau žr. Jolita Sarcevičienė, Tėvai, vaikai ir ugdymas namuose XVIII a. antrojoje pusėje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė, kultūra, edukacija*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 148–170.

109 1787 m. balandžio 20 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 37v.

110 1787 m. kovo 22 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 9.

111 1787 m. kovo 23 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 10v.

112 Daugėlišio dvaro knygų katalogas, LMAVB RS, f. 9, b. 63/II. Plačiau apie šią biblioteką žr. Teresa Rączka, *op. cit.*, p. 61–67.

istorijos ir geografijos medžiagą, tarp jų – įvairūs žodynai ir žinynai, gramatikos vadovėliai, kuriais naudotis galėjo vaikai ir jų mokytojai. Natūralu, kad gausi biblioteka turėjo būti ir Pliaterių rūmuose Varšuvoje.

Po mokslų namuose paaugę vaikai galėjo būti siunčiami į valstybines ar vie-nuolynų mokyklas, arba tėvai parinkdavo jiems privačius licėjus. Viename tokių Varšuvos licėjų, išlaikomų Charles'o Cori (*Kori, Cory*) šeimos, 1792–1793 m. mokė-si vyresnieji Pliaterių sūnūs Liudvikas Augustas, Jonas, Mykolas ir Konstantinas¹¹³. Baigę licėjų, vaikai galėjo tęsti studijas universitete. Iš Pliaterių šeimos Vilniaus universitete (tuo metu – Lietuvos vyriausiojoje mokykloje) studijavo Liudvikas Augustas ir Jonas, pasirinkę teisės mokslus.

Bet grįžkime į 1787-uosius. Kaip jau minėta, greta užsiėmimų su vaikais Iza-belė Liudvika Pliaterienė labai daug dėmesio skyrė savo gyvenimo idėjai – parengti ir išleisti vaikams skirtus skaitinius lenkų kalba. Ne veltui ji laikoma pirmąja lenkų literatūros vaikams redaktore, Arnaud Berquino (1747–1791) ir Christiano Felikso Weisso (1726–1804) pavyzdžiu 1789–1792 m. Varšuvoje leidusi laikraštį *Przyjacieł Dzieci (Vaikų draugas)*¹¹⁴. Šio laikraščio pagrindas buvo vokiškasis Ch. F. Weisso sa-vaitraštis *Der Kinderfreund. Ein Wochenblatt (Vaikų draugas. Savaitinis leidinys)*¹¹⁵. Abiejų Tautų Respublikos skaitytojui adaptuotas I. L. Pliaterienės leidinys buvo orientuotas į vaikus nuo penkerių metų iki paauglystės. Jame buvo pateikiamos žinios iš geografijos, gamtos, istorijos, poezijos, etikos ir religijos. Kaip parodė B. E. Łaszewskos-Radwańskos atlikti tyrimai, I. L. Pliaterienė vokišką tekstą šiek tiek redagavo atsižvelgdama į religinę specifiką, o vokiškus pagrindinių veikėjų vardus pakeitė lenkiškais¹¹⁶.

Iki šiol istoriografijoje buvo teigiama, kad *Vaikų draugo* rengimo darbe Izabelėi Liudvikai talkino jos sutuoktinis, buvęs pirmasis pagalbininkas tiek verčiant laikraš-tuko tekstus, tiek formuojant jo turinį¹¹⁷, o versti tekstus iš vokiečių kalbos motinai padėjo vyresnieji sūnūs Liudvikas, Jonas, Mykolas ir Konstantinas, kurių inicialai buvo nurodyti paskelbto leidinio metrikroje¹¹⁸. Tačiau, remdamiesi I. Houvalto dienoraščiu ir pačios Izabelės Liudvikos laiškais, galime tvirtinti, kad prie vertimo daugiausia dirbo pati I. L. Pliaterienė, intensyviai vertusi tekstus jau 1787 m. pradžioje. Antai kovo 3 d.

113 Žr. Dienoraščio forma rašyti L. A. Pliaterio laišкаи motinai, atskleidžiantys mokymosi laikus licėjuje, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 247.

114 *Przyjacieł Dzieci. Dzieło tygodniowe oryginalne w języku niemieckim przez pana Weissa wydane. Przez J.J. P.P. L. J. M. K. K. P.Phrów i K.B. przetłumaczone*, t. 1–5, Warszawa: W Drukarni Mi-sjonarzy, 1789–1792; Beata Emilia Łaszewska, *op. cit.*, p. 35–36; Teresa Rączka, *op. cit.*, p. 62.

115 Beata Emilia Łaszewska-Radwańska, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży – od „Rozrywek dla dzieci” do wybuchu drugiej wojny światowej*, in: *Biuletyn EBIB. Czasopismo elektroniczne*, red. Bożena Bednarek-Michalska, 2006, Nr. 9 (79), [Warszawa]: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich KWE, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.cbib.info/2007/79/laszewska.php> [žiūrėta 2018 07 09].

116 *Ibid.*

117 Teresa Rączka, *op. cit.*, p. 62.

118 Beata Emilia Łaszewska, *op. cit.*, p. 35–36.

ji vertimu užsiėmė „nuo pietų iki 4 valandos dienos“¹¹⁹, o balandžio 2 d., dirbusi prie vertimo nuo pat 8 val. ryto, „išvertė ir savo ranka užrašė net 12 puslapių teksto“¹²⁰. Įdomu tai, kad vertimą redaguoti padėjo gydytojas Johnas, atvykdamas vakarais pas I. L. Pliaterienę, arba pati grafienė po vakarienės važiuodavo pas poną Jochną ir užtrukdavo ten nuo 8 iki 10 val. vakaro. Tokie vizitai, žinoma, būdavo *incognito*¹²¹. Kunigo I. Houvalto aprašyta tipinė grafienės dienotvarkė rodo, kad vidutiniškai vertimams per dieną būdavo skiriamos net 6–8 valandos¹²². Žinoma, kartais vertimo darbams kliudydavo aplinkybės – prasta sveikata ar atvykę svečiai. Antai kovo 12 d. I. Houvaltas užrašė: „*Kinder Breinto* vertimas. Vakar apskritai nieko, o šiandien – labai mažai.“¹²³

Kaip jau minėta, vertimo korektūras skaitė ir tikslino gydytojas Johnas, kartais talkinamas kunigo kanauninko I. Houvalto, nes pastarasis kovo 18 d. skundėsi: „Ponios pageidavimu apie penkias valandas iki ir po pietų praleidau pas poną Johną, užsiimančią vertimo koregavimu.“¹²⁴ Tik po dviejų tokio darbo dienų jis pasidžiaugė: „Vakare su ponu Johnu pabaigėme viso antrojo tomo paskutiniojo puslapio vertimo korektūrą.“¹²⁵ Tačiau jau po mėnesio Izabelė Liudvika buvo baigusi versti trečiąjį *Vaikų draugo* tomą. Darbas prie trečiojo tomo buvo labai sudėtingas, nes reikėjo rasti lenkiškus atitikmenis jame aprašomiems vabzdžiams ir visokių rūšių vabalams¹²⁶. Todėl į pagalbą buvo pasikviestas žinomas gamtininkas, Vilniaus universiteto mokslų daktaras kunigas Jonas Kristupas Kliukas (*Jan Krzysztof Kluk*, 1739–1796)¹²⁷. Balandžio 21 d., pagaliau „įveikusi sudėtingą teksto dalį apie karkvabalius, po vakarienės triumfuodama sugrojo klavikordu savo koncertus“¹²⁸.

Taigi kasdienio I. L. Pliaterienės gyvenimo istorijos šaltiniai leidžia tvirtinti, kad parengiamieji vaikams skirto leidinio darbai buvo pradėti dvejiems metams anksčiau, nei spaudoje pasirodė pirmasis *Przyjacieli dzieci* tomas, o pagrindinis darbo krūvis teko pačiai grafienei. Iš viso Izabelė Liudvika planavo parengti ir išleisti 12 žurnalo tomų, kas būtų sudarę trečdalią 1780–1782 m. vokiškojo *Der Kinderfreund. Ein Wochenblatt* leidinio tomų¹²⁹. Tačiau 1792–1793 m. sandūroje radikaliai pasikeitusios geopolitinės aplinkybės ir artėjantis antrasis valstybės padalijimas lėmė, kad šie planai liko neįgyvendinti: 1792 m. spaudoje pasirodęs penktasis *Przyjacieli dzieci*¹³⁰ tomas buvo paskutinis.

119 1787 m. kovo 3 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 1–2.

120 1787 m. balandžio 2 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 21.

121 1787 m. kovo 24, 27, 28, 30 d. I. Houvalto laišakai K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 11, 14v, 15, 16, 17 ir kt.

122 1787 m. balandžio 20 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 36–37v.

123 1787 m. kovo 12 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 4.

124 1787 m. kovo 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 5v.

125 1787 m. kovo 20 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 7v.

126 Žr. 1787 m. balandžio 17, 23 d. I. Houvalto laišakai K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 34, 42.

127 *Ibid.*, l. 34.

128 1787 m. balandžio 21 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 38v.

129 Beata Emilia Łaszewska, *op. cit.*, p. 34–41.

130 *Przyjacieli Dzieci. Dzieło tygodniowe oryginalne w języku niemieckim przez pana Weissa wydane. Przez J.J. P.P. L. J. M. K. K. PPhrów i K.B. przetłumaczone*, t. 1–5, Warszawa: w drukarni Misjonarzy, 1789–1792.

Santykiai su šeima ir artimaja aplinka

Vyras ir vaikai. Izabelės Liudvikos laišškai atskleidžia ypač stiprų emocinį ryšį, siejusį ją su sutuoktiniu. Į vyrą kreiptasi formaliai *Mon Petit Ami* (pranc. „mano vaikine“) ar mažiųjų kreipiniu *Mon Petit Mriumrio*, o laišškai pasirašyti pirmojo vardo lenkišku trumpiniu *Dziunia*, neretai pridėdant žodelius „Jūsų ištikimoji“ (pranc. *Votre fidèle*), „Jūsų ištikimoji, bet liūdna“ (pranc. *Votre fidelle mais triste*), „Jūsų švelnioji“ (pranc. *Votre tendre*), „nusiminusioji“ (pranc. *affligée*) ar „Jūsų paguostoji“ (pranc. *Vote un peu consolé*). Vyrą I. L. Pliaterienė vadino jos gyvenimo „gėriu ir džiaugsmu“, o siųsdama „milijonus bučinių“ nepamiršdavo patvirtinti savo atsidavimo ir ištikimybės¹³¹.

Rašyta bemaž kasdien, išreiškiant ne tik „begalinį, slegiantį liūdesį“ ar patvirtinant gilią, „iki paskutinio atodūσιο“ puoselėjamą meilę vyrui, bet ir išsakant nerimą dėl kelionėje galinčių nutikti pavojų¹³². Priekaištauta, kad ilgai nesulaukiama laišku, kai kitas damas naujienos iš kelionės į Kanivą jau pasiekusios¹³³. Tik vasario 26 d. po trijų nerimo naktų Izabelę pagaliau pasiekė du vyro laišškai ir jo kelionės dienoraštis¹³⁴.

Kaip galima spręsti iš Izabelės laišku, vyras atsakymus rašydavo taip pat labai dažnai, o kartu atsiųsdavo savo kelionės dienoraštį. Ypač daug nerimo žmonai kėlė pašto nereguliarumas: būdavo, kad 5 dienas Izabelė nesulaukdavo jokios informacijos iš kelionėje esančio sutuoktinio, o po to vienu ypu atkeldavavo 5–6 vyro laišškai¹³⁵.

Idilišką šeimos vaizdą, ryškėjantį iš žmonos laišku, drumsčia kunigo kanau-ninko žinutės, siunčiamos grafui K. K. Pliateriui – skaitant I. Houvalto „raportus“ neapleidžia mintis, kad pagrindinė jo misija buvo sekėti grafienę, informuojant namų poną apie visus žmonos susitikimus, pokalbius ir t. t.¹³⁶ Tačiau platesnė šaltinių analizė rodo, jog kunigo laišku turinį galėjo lemti ne grafo įtarumas ar nepasitikėjimas sutuoktine, o paties dvasininko charakterio ypatybės. Paprašytas „kasdien pranešti apie Ponios sveikatą, užsiėmimus ir nuotaiką“¹³⁷, kunigas tiesiog

131 Plg. 1787 m. kovo 1 d., I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 8v.

132 Antai sužinojusi apie karaliaus ketinimus aplankyti Pulavus, Pliaterienė sutuoktinio primigtinai prašė nekeisti suplanuoto maršruto, nes dėl tokiu metų laiku pažliugusių kelių, vykti į Pulavus nebūtų praktiška, 1787 m. vasario 25 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 3v.

133 Antai praėjus vos kelioms dienoms nuo išvykimo, Izabelė priekaištavo, kad Melniko seniūnienė Szydłowiecka jau buvo gavusi net du laiškus iš savo vyro, o Pliaterienė – nė vieno, *Ibid.*, l. 3v.

134 1787 m. vasario 26 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 4.

135 1787 m. kovo 15 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 20v. Pvz., kovo 26 d., grįžusi iš bažnyčios, Izabelė gavo kovo 21 d. rašytą laišku Nr. 25. Po valandos atkeliavo dar du laišakai – Nr. 22 ir 23, datuoti kovo 19 ir 20 d., o antrą valandą po vidudienio ji sulaukė kovo 14 d. rašyto laišku Nr. 20, 1787 m. kovo 26 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, *Ibid.*, l. 26.

136 Pvz., kovo 23 d. I. L. Pliaterienei išsiruošus aplankyti Potockos jos namuose I. Houvaltas išsireikalavo, kad jam „būtų leista apžiūrėti visus jos apartamentus iš vidaus“, I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 10v.

137 1787 m. balandžio 20 d. I. Houvalto laiškas, *Ibid.*, l. 37.

perlenkdavo lazda. Manytume, kad tikruosius santykius šeimoje atspindi balandžio 18 d. kunigo laiškas K. K. Pliateriui, kuriame, sveikindamas savo patroną cilinių santuokos metinių proga, I. Houvaltas pabrėžė:

Ši diena, primenanti laimingą ir palaimintą Ponų santuoką, buvo ne tik pretekstas visiems susirinkusiems namiškiams pasveikinti Ponią, bet ir paskata, pranešant apie visa tai, išreikšti šia proga savo karščiausius linkėjimus Ponui: kad Jūs ir toliau kuo ilgiausius metus gyventumėte tokioje pat santarvėje, vienybėje ir meilėje, kokios liudininku jau vienuolika metų aš esu, ir kad su džiaugsmu žvelgtumėte į savo palikuonis, kurie yra meilės garantija ir palaimintos sąjungos vaisius [...].¹³⁸

Vaikai iš tiesų buvo neatsiejama tėvų gyvenimo dalis, jiems auklėti ir ugdyti, kaip jau minėta, buvo skiriama labai daug dėmesio. Izabelė Liudvika kartu su vaikais dalyvavo tiek šventėse ar iškylose, tiek ir gedulingose apeigose. Įdomus faktas yra tas, kad pakaclerienės K. Chreptavičienės laidotuvių ceremonijoje dalyvavo ne tik velionės K. Chreptavičienės, bet ir Pliaterių vaikai, kurie „visi kartu palydėjo vyskupą į zakristiją ir ten jam dėkojo už šį paskutinįjį patarnavimą“¹³⁹. Šių šeimų atžalos draugiškai bendravo vieni su kitais: antai balandžio 15 d. susirinkę pas Pliaterius „sukėlė tokį didelį triukšmą, kurį pakartoti susitarė dar kartą susirinksią ateinančią trečiadienį“¹⁴⁰.

Šeimoms narių ratas. Artimiausias Pliaterių šeimos ratas tradiciškai buvo tėvai, broliai bei seserys. Su visais jais palaikytas glaudus ryšys, nuoširdžiai rūpintasi sveikata, kartu spręsti tiek ūkio ar finansų, tiek ir atstovavimo giminės interesams viešajame gyvenime klausimai. Kaip minėta, aktyvi „visų reikalų tvarkytoja“ buvo Izabelės motina Liudvika Borch, garbaus amžiaus dama, vikriai tebesisukusi valdovo dvaro intrigų lauke. Su dukterimi ji dalijosi kasdienybės rūpesčiais, o kartu rodė ypatingą dėmesį savo vaikaičiams, maloniai juos priimdama savo rūmuose ir rūpindamasi, kad vaikams būtų linksma¹⁴¹.

Šeimoje artimai bendrauta su giminėmis iš vyro pusės: broliais Juozapu Vincentu (*Józef Wincenty Plater*, 1745–1806) ir Augustu Hiacintu (*August Hiacynt Plater*, 1745–1803), seserimis Ona Jadvyga (*Anna Jadwiga Rozalia z Platerów Brzostowska*), ištekėjusia už husarų pulkininko Roberto Bžostovskio (*Robert Brzostowski*,

138 1787 m. balandžio 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 35. Svarbu paminėti, kad šis šaltinis leidžia patikslinti istoriografijoje esančią klaidą, nurodančią Pliaterių santuokos datą 1787 m. balandžio 3 d., plg. Zofia Zielińska, *op. cit.*, p. 665–672.

139 1787 m. kovo 28 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 16.

140 1787 m. balandžio 15 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 32.

141 1787 m. balandžio 9 d., norėdama užimti pas save viešinius anūkus, senelė specialiai užsakė smuikininką, *Ibid.*, l. 28v.

1748–?)¹⁴², bei Marija, ištekėjusia už Vincento Juzefovičiaus Hlebickio (*Wincenty Józefowicz Hlebicki*, apie 1760–?). Vaikų krikšto dokumentai leidžia teigti, kad Daugėliškyje gimusius vaikus dažniausia krikštavo arčiau gyvenę Kazimiero Konstantino giminės. Antai 1776 m. gegužę tapti sūnaus Jono krikštatėviais buvo pakviesti K. K. Pliaterio sesuo Ona Bžostovskienė ir jo giminaitis iš motinos pusės, Breslaujos maršalas Mykolas Oginskis (*Michał Ogiński*)¹⁴³, vėliau tapęs net kelių vaikų krikštatėviu: 1779 m. kovo 31 d. jis kartu su ponia Anna Dussert pakrikštijo Konstantiną Kazimierą Ignotą, o 1781 m. liepos 29 d. – Augustą Oną Kazimierą Kristiną, kurios krikšto motina tapo Trakų kaštelionienė Augusta Pliaterienė¹⁴⁴. Breslaujos maršalo M. Oginskio žmona ir kunigas I. Houvaltas 1780 m. gegužės 27 d. Daugėliško bažnyčioje tapo Kazimiero Ignoto Pilypo Pliaterio krikštatėviais¹⁴⁵. Beje, Ona ir Robertas Bžostovskiai Pliaterių rūmuose Varšuvoje buvo nereti svečiai¹⁴⁶.

I. L. Pliaterienė su vaikais taip pat aplankydavo Varšuvoje gyvenusią garbaus amžiaus Vilniaus kaštelionienę Eleną Oginskytę-Oginskienę (*Helena z Ogińskich Ogińska*, 1701–1790), K. K. Pliaterio senelę¹⁴⁷.

Aukštuomenė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasinio ir politinio elito atstovų vizitai Pliaterių rūmuose Varšuvoje buvo vienas iš Izabelės Liudvikos kasdienybės elementų. Kaip jau minėta, čia viešėdavo Žemaičių vyskupas S. J. Giedraitis, atvykdamas ne tik švenčių proga (kaip, pavyzdžiui, paminėti Kazimiero vardinių), bet ir kviesdamasis grafiene vizito į savo rezidenciją¹⁴⁸ ir per ją palaikęs ryšį su kelionėje esančiu Livonijos seniūnu¹⁴⁹. Labai dažnai grafiene aplankydavo Livonijos vyskupas J. K. Kosakovskis, beje, su Izabelės Liudvikos šeima susijęs tolimais giminytės ryšiais: vyskupo brolis, tuo metu Vitebsko kaštelionas Mykolas Kosakovskis (*Michał Kossakowski*, 1733–1798¹⁵⁰), buvo vedęs Izabelės Liudvikos motinos seserį Barborą iš Zybergų Tyzenhauzienę. Anot pačios Izabelės, pagrindinis Livonijos vyskupo vizitų tikslas buvo grafo K. K. Pliaterio siunčiami kelionės dienoraščiai, kuriuos skaitydamas jis užtrukdavo iki vėlumos. Antai 1787 m. kovo 1 d. Izabelė Liudvika vyrui rašė: „Mus aplankė mūsų vyskupas, kad sužinotų Jūsų naujienas [...],

142 Helena Waniczkówna, Brzostowski Robert, in: *PSB*, t. III, 1937, p. 56.

143 1774–1790 m. Daugėliško parapijos krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 1329, ap. 1, b. 13, l. 20.

144 *Ibid.*, l. 48.

145 *Ibid.*, l. 40.

146 1787 m. vasario 19 d. R. Bžostovskis buvo nominuotas Lietuvos taurininku. Ciniškojo I. Houvalto žodžiais, šias pareigas jam nupirko brolis, Lietuvos referendorius Povilas Ksaveras Bržostovskis, žr. 1787 m. kovo 29 d. laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 16v.

147 1787 m. balandžio 8 d., antrąją šv. Velykų dieną, Pliaterių vaikai buvo išsiųsti pasveikinti proscenelės, *Ibid.*, l. 27v.

148 1787 m. kovo 29 d., „apie 11 val. ryto, ponia gavo laiškėlį iš Žemaičių vyskupo, rašytą lotyniškai, kuriuo ją kvietė pas save pokalbiui“, I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 16–16v.

149 Antai 1787 m. kovo 26 d. laiške vyrui I. L. Pliaterienė mini pridėdamą vyskupo laišką, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 27v.

150 1787 m. M. Kosakovskis buvo nominuotas Vitebsko vaivada.

ir skaitė Jūsų dienoraštį iki 10 val. vakaro, o, jam išvykus, nebegalėjau nieko kito veikti, kaip tik eiti miegoti.“¹⁵¹ Tuo tarpu kunigui I. Houvaltui ne itin patiko tai, kad, atvykus Livonijos vyskupui, Izabelė Liudvika su juo užsidarydavo savo kabinete: „Kunigas vyskupas Kosakovskis praleido pas Ponia kabinetyje porą valandų, po kurių linksma ir besijuokianti ponija palydėjo prelatą į kambarį.“¹⁵² Įdomu tai, kad būtent su Livonijos vyskupu grafiene aptardavo ją kamavusius dvasinius klausimus, nes jos namuose gyvenusių kunigu kanaaninku I. Houvaltu ji tiesiog nepasitikėjo¹⁵³.

Pliaterių Varšuvos rūmuose apsilankydavo ir kitas Lietuvos dvasininkas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendorius Povilas Ksaveras Bžostovskis (*Paweł Ksawery Brzostowski*, 1739–1827)¹⁵⁴. Kaip ir vyskupą Kosakovskį, taip ir Bžostovskį su Pliateriais siejo giminystė: Onos Pliaterytės vyras Robertas buvo Povilo Ksavero brolis.

Per trumpą analizuojamą laikotarpį net keletą kartų grafiene aplankė Lucko vyskupas Feliksas Łukaszas Lewińskis (1751–1825)¹⁵⁵. Dvasininkų vizitai buvo neatsitiktiniai – Izabelė Liudvika Pliaterienė to meto visuomenėje garsėjo ne tik kaip pavyzdinga motina, bet ir uoli katalikė.

Su mandagumo vizitais pas I. L. Pliaterienę užsukdavo į Varšuvą atvykę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Livonijos politinio elito atstovai, kurie ateidavo pranešti provincijos naujienų. Aptariamam laikotarpiu svečių netrūko: kelis kartus lankėsi Lietuvos Brastos (Bresto) vaivada Jonas Tadeušas Zybergas (*Jan Tadeusz Zyberg*, ?–1806)¹⁵⁶, Vitebsko kaštelionas Adomas Evaldas Felkerzambas (*Adam Ewald Felkerzamb*, 1734–1794), Lietuvos didysis sargybinis Juozapas Judickis (*Józef Judycki*, 1719–1797), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės I tautinės kavalerijos brigados (vadinamosios Kauno husarų) vicekomendantas Romualdas Tadas Giedraitis (*Romuald Tadeusz Giedroyć*, 1750–1824), beje, kilęs iš Breslaujos pavieta, ir kiti¹⁵⁷. Į grafiene I. L. Pliaterienę taip pat kreipdavosi protekcijos ieškantys šeimos klientai, kurių reikalus pagal išgales ji mėgino išspręsti¹⁵⁸.

151 LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 6v.

152 1787 m. kovo 26 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 13v. Balandžio 5 d. I. Houvaltas vėl minėjo vyskupo vizitą, kuris buvo užsukęs prieš visiems geriant kavą, *Ibid.*, l. 24v.

153 Plg. 1787 m. kovo 20 d. I. L. Pliaterienės laiškas vyrui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 179, l. 24–24v.

154 „Iš ryto buvo šviesusis kunigas referendorius su ponu Danieliumi Bučynskiu (*Daniel Buczynski*)“, 1787 m. kovo 13 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 4v.

155 „Po vakarienės ponią aplankė kunigas Lewińskis“, 1787 m. kovo 22 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 9v; „Kunigas Lewińskis, atsisveikinęs su visa Varšuva ir su Ponia, išvyko į Lucką, jo administracijoje esančią dieceziją, kad tenai atliktų vyskupui prideramas prievoles“, 1787 m. kovo 24 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 11v.

156 „Prieš pietus su vizitu buvo Bresto vaivada“, 1787 m. balandžio 8 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 27v. Dar kartą su vizitu Bresto vaivada apsilankė balandžio 15 ir 24 d., *Ibid.*, l. 32, 42v.

157 Žr. 1787 m. kovo 21 ir 24 d. I. Houvalto laišakai K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 8v–10.

158 Pvz., iš Lietuvos atvykęs Biecko seniūno Pžeseckio (*Przesecki*) sūnus prašė grafiens pagalbos ir patarimo, kaip spręsti reikalus Nuolatinėje taryboje, 1787 m. kovo 22 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 9.

Bičiuliai. Analizuojami šaltiniai rodo, kad artimiausių Izabelės Liudvikos bičiulių ratą aptariamam laikotarpiui sudarė ponia Potocka, Antoni Albertrandi su dukra, ponas Johnas ir panelė Aloe. I. Houvalto laiškuose labai dažnos tokio turinio žinutės: „[...] visą vakarą linksminosi Albertrandi su dukterimi ir šviesiausiąja panele Aloe“¹⁵⁹; arba: „Po pietų apsireiškė kunigas Albertrandi, o po to ir jo brolis su dukra, kurie pasiliko vakarienei ir visą vakarą linksmino Ponią, o kunigas Narbutas, pabuvęs porą valandų iki vakarienės, grįžo pas save“¹⁶⁰; ar: „Vakarinei kompanijai Ponia sulaukė jo malonybės pono Albertrandi su dukterimi, o [vėliau] su vizitu parkeliavo ponia Potocka ir ponas Johnas.“¹⁶¹ Prie šios draugijos prisijungdavo Karūnos raitosios gvardijos leitenantas (poručikas) Józefas Pągowski¹⁶² ir gydytojas Jacques’as Briotet¹⁶³.

Laiškai atskleidžia, kad 1787 m. ankstyvą pavasarį silpnos sveikatos grafiene Pliaterienė buvo apsupta spalvingos kompanijos: nobilituoto italų kilmės Stanislovo Augusto dvaro dailininko ir poeto Antoni Albertrandi (1732–1795), kuris praleisti vakaro pas I. L. Pliaterienę neretai atvykdavo kartu su savo vienintele dukterimi Franciszka ar lydimas pusbrolio, kunigo eksjėzuito J. Ch. Albertrandi¹⁶⁴. Čia lankėsi ir filosofas, kunigas Kazimieras Narbutas (*Kazimierz Narbutt*, 1738–1807), garsiosios *Logikos* autorius. Draugiją papildydavo panelė Louise d’Aloy (*Luiza Aloy, Ludwika d’Aloy*, 1760–1836), italų kilmės Kuršo rezidento Jeano-Baptiste’o d’Aloy (*Jan Baptist d’Aloy; Aloe*) duktė, vėliau ištekėjusi už Jono Nepomuko Eriko Potockio (*Jan Nepomucen Eryk Potocki*). Neatsiejamos visų vakarų ir pramogų dalyvės buvo kartu gyvenusios Izabelės Liudvikos kompanionės *madame* Dussert ir ponia Targońska (*Targońska*).

Sudėtingiau nustatyti, kuri iš Potockių giminės moterų minima turimuose šaltiniuose. I. Houvalto prierasas „mūsų lietuvė“ leidžia manyti, kad tai Ona Teofilė Sapiegaitė (*Anna Teofila z Sapiehow*), 1785 m., po skyrybų su pirmuoju vyru, Voluinės vaivada Jeronimu Sanguška (*Hieronim Janusz Sanguszko*), ištekėjusi už Lenkijos izdo komisijos komisaro Severino Potockio (*Seweryn Potocki*). 1787 m. pavasarį S. Potockis, kaip ir K. K. Pliateris, buvo išvykęs į Ukrainą Stanislovo Felikso Potockio (*Stanisław Szczęśny Potocki*) palydoje ir Kijeve buvo pristatytas Jekaterinai II¹⁶⁵. Todėl abi damos galėjo leisti laiką kartu. Vis dėlto vienoje žinutėje

159 1787 m. kovo 18 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 35, l. 5v.

160 1787 m. kovo 22 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 9v.

161 1787 m. kovo 25 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 12v.

162 „Aplankė Ponią taip pat šviesioji ponia Potocka, o visą vakarinę kompaniją savo dalyvavimu apdovanojo šviesusis ponas Pangovskis, poručikas, užsibuvęs iki 10 val. vakaro“, 1787 m. balandžio 1 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 20v.

163 „Prieš pietus buvo ponas Bryotte, išvažiuojantis trumpam [iš Varšuvos]“, balandžio 15 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 32.

164 1787 m. kovo 22, 23 d. ir kt. I. Houvalto laiškai, *Ibid.*, l. 9v, 10.

165 Jerzy Skowronek, Potocki Seweryn, in: *PSB*, t. XXVIII, 1785, p. 136.

minimas Potockos vyro atvykimas iš Krokuvos¹⁶⁶ verčia šią prielaidą atmesti. Tad klausimas dėl Potockos identifikavimo lieka atviras.

Mažiausiai pasakyti galime apie šaltiniuose minimą poną Johną, padėjusį ne tik redaguoti *Vaikų draugo* vertimą, bet ir gydžiusį Pliaterių šeimos narius. Vargu ar galima būtų šį asmenį sieti su oficialiai užsiregistravusiais Varšuvos gydytojais Johannu Beckleriu ar Johnu Rewelliu. Labiau tikėtina, kad tai bus vienas iš gausių to meto Varšuvos gydytojų užsieniečių¹⁶⁷.

Susirinkusi draugija skaitydavo naujausią literatūrą, diskutuodavo literatūros ir meno temomis, taip pat lošdavo *Vistą*¹⁶⁸. Tiesa, prie kortų būdavo prisėdama tik atvykus „poniai kanclerieni“ – Izabelės motinai¹⁶⁹. Kartais diskusijos užsitęsavo iki gilos nakties: vieną vakarą, susiginčijusios teologiniu – pamaldų intencijos – klausimu, ponios I. L. Pliaterienė ir A. Dussert diskutavo iki trečios valandos nakties¹⁷⁰. Akivaizdu, kad Pliaterių namuose religinės praktikos buvo labai svarbus kasdienybės elementas. Jau minėta, kad lankymasis pamaldose buvo sudėtinė Izabelės Liudvikos dienotvarkės dalis, o laukiant Kristaus Prisikėlimo šventės, Didžiąją savaitę, dvasinis susikaupimas, giesmės ir maldoms skirtos valandos užėmė ypač svarbią vietą. Meldžiamasi ir giedama būdavo iš karto po popietinės kavos, giedoti susirinkdavo ne tik šeima bei kartu gyvenantys I. Houvaltas, A. Dussert, ponija Targonska, bet ir platesnis ratas grafiinės aplinkos moterų. Izabelė Liudvika su vyresniaisiais vaikais susimąstyme ir maldose kasdien išklūpodavo tamsoje po valandą ar net kelias¹⁷¹. Tik sulaukus šv. Velykų kasdienybę praskaidrindavo muzika. I. Houvalto žodžiais, buvo prisimintos senovinės dainos, kurias dainavo visi susirinkusieji¹⁷².

Išvados

Izabelės Liudvikos Pliaterienės mikropasaulio rėmus brėžė du to meto visuomenei svarbūs veiksniai: socialinis didikės statusas ir lytis, moters veiklos lauką ribojusi privačią namų erdvę. Vaikų – septynių sūnų ir dukters – auklėjimas ir mokymas buvo svarbus I. L. Pliaterienės kasdienybės elementas. Motina buvo ne tik pirmoji savo vaikų mokytoja, bet ir naujausių mokslo žinių perteikėja, 1787 m. pradžioje jiems dėščiusi psichologijos pagrindus kaip atskirą mokomąjį dalyką.

Pliaterių šeimoje vyrą ir žmoną siejė partnerystės, meilės ir pagarbos santykiai

166 1787 m. kovo 23 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 35, l. 10v.

167 Plačiau žr. Marcin Eyskanowski, *Medycyna i lekarze dawniej Warszawy*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976, p. 302–303.

168 *Vistas* – kortų lošimas poromis keturiuose.

169 1787 m. balandžio 2, 8 d. ir kt. I. Houvalto laišakai, LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 35, l. 21, 27v ir kt.

170 1787 m. balandžio 19 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 36.

171 1787 m. balandžio 2, 3, 5, 6 d. ir kt. I. Houvalto laišakai K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 21, 22, 24v, 25v ir kt.

172 1787 m. balandžio 15 d. I. Houvalto laiškas K. K. Pliateriui, *Ibid.*, l. 32.

atvėrė moteriai plačias kūrybinės veiklos galimybes. Aktyvi, išsilavinusi Apšvietos epochos moteris sugebėjo peržengti namų erdvės rėmus ir didelę laiko dalį skirti visuomenei reikšmingai veiklai – rengti specialų skaitinių leidinių vaikams, prie kurio ji intensyviai dirbo kasdien po 6–8 val.

Kasdienio gyvenimo istorijos šaltiniai patikslina istoriografijos duomenis apie leidinio *Przyjacieł dzieci* rengimo spaudai istoriją ir leidžia tvirtinti, kad parengiamieji skaitinių vertimo ir redagavimo darbai buvo pradėti dvejiems metams anksčiau, nei spaudoje pasirodė pirmasis jų tomas, o pagrindinis darbo krūvis teko I. L. Pliaterienei. Vertimo klausimais ji konsultavosi su to meto mokslininkais ir gydytojais. Gamtos klausimais I. L. Pliaterienę konsultavo Lietuvos vyriausiosios mokyklos (Vilniaus universiteto) mokslų daktaras kunigas Jonas Kristupas Kliukas.

Laiku atlikti suplanuotus darbus leido griežtai reglamentuota didikės dienotvarkė, kurioje svarbią vietą užėmė pamaldos, vaikų mokymas ir vertimai. Asmeniniam poreikiams ir pramogoms buvo skiriama labai mažai laiko – nuo ketvirčio iki pusės valandos per dieną. Gavėnios laikotarpiu laikytasi labai griežto pasninko, susilaikyta nuo pramogų, visiškai atsisakyta muzikos. Mitybos racioną sudarė sriuba, salotos ir žuvis. Du kartus per dieną gerta kava, atsisakyta vyno.

Ypač rūpintis visų šeimos narių sveikata. Sunegalavus būdavo kreipiamasi pagalbos į šeimos gydytoją Johną, kruopščiai laikytasi jo paskirto gydymo.

Grafienės kilmė, šeimos socialinis statusas bei vyro užimamos pareigos apibrėžė I. L. Pliaterienės artimąją aplinką, kurią sudarė giminytės ryšiais susiję asmenys, taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos seniūnijos dvasinio bei politinio elito atstovai. Glaudūs ryšiai buvo palaikomi su Livonijos vyskupu J. K. Kosakovskiu ir Žemaičių vyskupu S. J. Giedraičiu bei Lietuvos pakanclerio Joachimo Chreptavičiaus šeima. Šaltiniuose užfiksuoti gausūs Lietuvos lokalinio politinio elito atstovų mandagumo vizitai rodo klientinių ryšių palaikymo svarbą socialinio statuso reprezentacijai.

Nors šeima ilgai rezidavo Varšuvoje, I. L. Pliaterienės komunikacinis tinklas aprėpė išskirtinai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos bajoriją. Iš Lenkijos karalystės atstovų 1787 m. pradžioje grafienės I. L. Pliaterienės aplinkoje matome tik Lucko vyskupą Feliksą Łukaszą Lewińską ir Karūnos raitosios gvardijos leitenantą Józefą Pangowską.

Artimąją kultūrinę analizuojamo laikotarpio Izabelės Liudvikos Pliaterienės aplinką sudarė žinomi to meto mokslininkai, publicistai ir gydytojai: Varšuvoje gyvenę ir kūrę pusbroliai Albertrandi – Stanislovo Augusto dvaro dailininkas ir poetas Antoni Albertrandi bei kunigas, pedagogas, publicistas Janas Chrczcielis Albertrandi, taip pat kunigas filosofas Kazimieras Narbutas, prancūzų gydytojas chirurgas Jacques’as Briotet ir kiti.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Apolonia Helena Massalska, *Pamiętniki pensjonarki. Zapiski z czasów edukacji w Paryżu (1771–1779)*, tłum. Anna Pikor-Półtorak, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Buchan William, *Médecine domestique ou Traité complet des moyens de se conserver en santé, de guérir & de prévenir les Maladies par le régime & les remèdes simples*, t. 7, Paris: 1789.
- Coxe William, *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark. Interspersed with Historical Relations and Political Inquiries. Illustrated with Charts and Engravings*, In four volumes, London: Printed for T. Cadell, 1787.
- Izabela z Flemmingów Czartoryska, *Podróż po Anglii. Dziennik podróży po Anglii i Szkocji w roku 1790*, opracowanie i wprowadzenie Agnieszka Whelan, Toruń: Wydawnictwo Tako, 2015.
- Katarzyna z Sosnowskich Platerowa, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata Ewa Kowalczyk, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013.
- Liudvika Byševska, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis*, sudarė Vydas Dolinskas, Piotras Jacekas Jamskis, Eva Manikovska, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
- Przyjaciel Dzieci. Dzieło tygodniowe oryginalne w języku niemieckim przez pana Weissa wydane. Przez J.J. P.P. L. J. M. K. K. PPlrów i K. B. przetłumaczone*, t. 1–5, Warszawa: W Drukarni Misjonarzy, 1789–1792.
- [Szulc Friedrich], *Polska w roku 1793 według podróży Fryderyka Szulc'a*, przedmowa J. I. Kraszewskiego, Drezno: Nakładem i drukiem J. I. Kraszewskiego, 1870.
- Teofila Katarzyna z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- Berger Peter L., Luckmann Thomas, *Socialinis tikrovės konstravimas: žinajimo sociologijos traktatas*, Vilnius: Pradai, 1999.
- Borkowska Małgorzata, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Kraków–Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, 2017.
- Czepe Maria, *Kobiety w życiu i pamiątkach Stanisława Augusta*, in: *Pamiętniki Stanisława Augusta i ich bohaterowie*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskiej, 2015, p. 215–237.
- Čepaitienė Auksuolė, Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė, in: *Lietuvos etnologija*, 2006, Nr. 5 (14), p. 11–26.
- Daugėliškis, in: *Informacija apie Ignalinos kraštą. Dvarai, dvarvietės*. Prieiga per internetą: <http://enciklopedija.ignalinosvb.lt/> [žiūrėta 2018 07 01].
- Dülmen Richard van, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit. Erster Band. Das Haus und seine Menschen 16.–18. Jahrhundert*, München: C. H. Beck, 1990.
- Iwaskiewicz Janusz, Borch Józef Henryk, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936, p. 313.
- Janonienė Rūta, *Kazimieras Jelskis (1782–1867)*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Judkowiak Barbara, *Franciszka Urszula Radziwiłłowa – w poszukiwaniu własnego losu. Propozycje interpretacyjne, dokumentacyjne i edytorskie*, Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2013.
- Kicińska Urszula, *Codziennosc i święto w kobiecej korespondencji czasów saskich*, in: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Warszawa: DiG, 2015, p. 107–120.
- Konarski Szymon, *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*, t. 4: *Platerowie*, Paryż, 1967.
- Konopczyński Władysław, Borch Jan Jędrzej Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936, p. 311–313.
- Kviklys Bronius, Daugėliškis, in: *Mūsų Lietuva*, t. I, Vilnius: Mintis, 1990, p. 721–722.
- Łaszewska Beata Emilia, *Przyjaciel Dzieci Chrystiana Feliksa Weissego – przekład polski czasopisma w edycji warszawskiej z lat 1789–1792*, in: *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, pod red. Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz i Ireny Sochy, Katowice, 1996, p. 34–41.
- Łaszewska-Radwańska Beata Emilia, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży – od „Rozrywek dla dzieci” do wybuchu drugiej wojny światowej*, in: *Biuletyn EBIB. Czasopismo elektroniczne*, red.

- Bożena Bednarek-Michalska, 2006, Nr. 9 (79), [Warszawa]: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich KWE, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.ebib.info/2007/79/laszewska.php> [žiūrėta 2018 07 09].
- Lyskanowski Marcin, *Medycyna i lekarze dawnej Warszawy*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.
- Lüdtke Alf, What Is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?, in: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, edited by Alf Ludtke, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995, p. 3–40.
- Manys Bernardetta, *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań: Nauka i Innowacje, 2014.
- Manteuffel Gustaw, *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich*, Kraków: Universitas, 2007.
- Mastianica Olga, *Praverūs namų duris. Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.
- Rączka Teresa, *Polsko-Inflancka literatura romantyczna*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dra hab. Aleksandra Nawareckiego, Katowice: Uniwersytet Śląski, 2013.
- Ragauskas Aivaras, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių kasdienio gyvenimo tyrimai šiuolaikinėje istoriografijoje, in: *Lituanistika*, 1997, Nr. 3 (31), p. 121–129.
- Sarcevičienė Jolita, Būti Europoje: Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionių pėdsakais, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 85: *Moteriško reprezentacijos ir dailės*, sudarė R. Rachlevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017, p. 11–35.
- Sarcevičienė Jolita, Būti Sapiega: socialinės tapatybės prezentacijos kasdienybėje, in: *Iš Panevėžio praeities: dvarų kultūros atodangos*, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2016, p. 33–54.
- Sarcevičienė Jolita, Lietuvos valstiečių religingumas XVIII a.: tamsioji mėnulio pusė, in: *LDK dvasingumas: tarp tradicijos ir dabarties*. Mokslinių straipsnių rinkinys, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010, p. 133–150.
- Sarcevičienė Jolita, Tėvai, vaikai ir ugdymas namuose XVIII a. antrojoje pusėje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė, kultūra, edukacija*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 148–170.
- Skowronek Jerzy, Potocki Seweryn, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, Wrocław i in.: Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1785, p. 136.
- Ślaby Agnieszka, Kobiety obraz świata w listach do mężów z przełomu XVII i XVIII wieku, in: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Warszawa: DiG, 2015, p. 273–282.
- Stradins Janis, O Janie Michale Borchu, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1980, t. XV, p. 481–499.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačioje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai, priežastys), in: *Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 165–197.
- Veličkaitė Vika, XVIII a. didikių saviraška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, in: *Grupės ir aplinkos*, 2015, t. 4, p. 77–99.
- Waniczkówna Helena, Brzostowski Robert, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 56.
- Wendland Ewa, *Kawa, herbata i czekolada: nowe napoje XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej – ich wpływ na życie codzienne*, Łysomice: Dom Wydawniczy Duet, 2008.
- Wierling Dorothee, The History of Everyday Life and Gender Relations on Historical and Historiographical Relationships, in: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, edited by Alf Ludtke, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995, p. 156–157.
- Zielińska Zofia, Plater Kazimierz Konstanty, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, Wrocław i in.: Zakład Narodowy im Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1981, p. 665–672.

Żołądź-Strzelczyk Dorota, Kabacińska-Łuczak Katarzyna, *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem: życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012.

Лісейчыкаў Дзяніс, *Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.*, Мінск: МедысонТ, 2011.

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ – istorikė, humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus vedėja, vyresnioji mokslo darbuotoja, Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos profesorė. Tyrinėja XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę ir socialinę istoriją.

Elektroninis paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

DAILY LIFE OF AN ACTIVE WOMAN:
EPISODE FROM THE LIFE OF IZABELA LUDWIKA
BORCH PLATEROWA (1752–1813)

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lithuanian Institute of History

On the basis of empirical sources the article analyses the daily life of a noblewoman from the Grand Duchy of Lithuania Izabela Ludwika Borch Platerowa (1752–1813), with a special focus on several elements of the daily life of the late eighteenth century woman of the elite: time management and daily routine, food and diet, health (illnesses and their treatment), and relationships with family members (husband, children, parents) and the near environment. The article underlines the network of communication of the duchess Platerowa in a given period, covering not only family members or the spiritual and political elite of the Grand Duchy of Lithuania and Livonia but also artists residing in Warsaw, among them closest being Italian born artist and poet Antoni Albertrandy (ca. 1733–1795) from the court of the King Stanislaw August, and his family.

Despite the micro-world of Izabela Ludwika Platerowa being framed within two socially important factors of the time, i.e. social status of a noblewoman and her gender, which would confine the field of activities of a woman to the privacy of a home-space, the ties of partnership, love and respect, linking husband and wife in the Plater family, opened wide opportunities for the creative activities of the woman. As active and educated woman of the Enlightenment, she managed to cross the frame of her home-space and dedicate large portion of her time to important public activities: editing of a special reading publication for children *Przyjaciół dzieci* (A Friend of Children), on which she intensely worked 6–8 hours every day.

Schedule of the duchess was occupied with Masses, teaching of children and translations. Personal needs and entertainment received very little attention, only from a quarter to half an hour a day. In the period of Lent very strict fasting was observed, as well as abstinence from any entertainment, including full renouncing of music.

Keywords: Izabela Ludwika Borch Platerowa (1752–1813), daily life, family, history of women.